

ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ БЪЛГАРСКАТА РАБОТНИЧЕСКА СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ (т. с.) И БЪЛГАРСКАТА РАДИКАЛДЕМОКРАТИЧЕСКА ПАРТИЯ

ХРИСТО СТЕФАНОВ

Рецензенти: доц. Христо Кьосев, гл. ас. Трендафил Митев

Редактор: ст. н. с. Милен Куманов

Христо Стефанов. ВЗАИМООТНОШЕНИЯ БОЛГАРСКОЙ РАБОЧЕЙ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ (т. с.) И БОЛГАРСКОЙ РАДИКАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ

В студии рассматриваются взаимоотношения политических течений болгарских тесняков и радикал-демократов. Делается обзор взглядов одних по отношению к другим в период начала XX века до конца Первой мировой войны. Эти взаимоотношения затрагивают вопросы идеологий, программ, тактики и практики обеих политических партий. На фоне взаимоотношений тесняков и радикал-демократов делается оценка выдержанных и слабых сторон их взглядов и позиции на текущие события и общественно-политические вопросы, которые имели место в развитии Болгарии. В заключение подчёркивается, что в общей линии взаимоотношений радикал-демократов и тесняков не было острых конфликтов, а также полного сходства в их позиции на общественной арене, хотя иногда они и придерживались близких взглядов или осуществляли отдельные контакты.

Hristo Stefanov. INTERRELATIONS BETWEEN THE BULGARIAN WORKERS' SOCIAL-DEMOCRATIC PARTY (n. s.) AND THE BULGARIAN RADICAL-DEMOCRATIC PARTY

The present study examines the interrelations between the two political currents, the narrow Socialists and the Radical-Democrats. It presents a survey of the attitudes of each party towards the other during the period from the beginning of the twentieth century to the end of the First World War. These interrelations are connected with the respective ideological principles, programmes, tactics and activity of the two political parties. The strong and the weak points in their views and attitudes to current events and to social and political problems arising as a result of Bulgaria's historical development have been evaluated against the background of the interrelations between the narrow Socialists and the Radical-Democrats. In conclusion it has been pointed out that along the general line of interrelations between the Radical-Democratic and the narrow Socialists neither any sharp conflicts nor full similarity existed in their conduct in the field of social activity.

Проблемът за взаимоотношенията на Българската работническа социал-демократическа партия (т. с.) с партията на българските радикалдемократи не е разглеждан досега в историческата литература. Доколкото е засяган от някои автори, това е ставало в единични случаи и по отделни въпроси, без да се проследяват взаимоотношенията между двете политически партии в процеса на развитието и обществената им дейност.

С тази студия ще направим опит да проследим и да покажем взаимоотношенията между двете политически сили от началните години на XX в. до края на Първата световна война. Въсъщност това е времето, ограничено от появата на радикалдемократите като обособено политическо течение и от края на периода на войните. Същевременно за партията на тесните социалисти това е период на укрепване на влиянието ѝ сред работническата класа и превръщането ѝ в революционна марксистка организация.

Проблемът за взаимоотношенията на политическите партии в обществото има съществено значение за конкретно проследяване на теоретичните възгледи и практическите действия на двете организирани сили. Още в началното си проявление в обществените борби и социалдемократите, и радикалдемократите следвали определени линии на поведение, което ги е сблъсквало помежду им. Тези взаимоотношения между социалдемократическото и радикалдемократическото течение на обществената сцена са имали многообразен вид, характер и отражение. По силата на обстоятелствата двете партийнополитически движения са влизали в известни контакти, заемали са близки позиции или са се противопоставяли едно на друго. Въпросът засяга не само благоприятните или враждебните случаи на взаимоотношения, но и позициите на двете политически партии по обществения и държавния живот и събитията, принудили социалдемократи и радикалдемократи да си разменят критики или да правят взаимни оценки.

Във взаимоотношенията на социалдемократите и радикалдемократите се включват преценките и изводите им за събитията в страната. Тъй като не са били безучастни свидетели на обществения живот, радикалдемократите и тесните социалисти определено са изразявали своето становище по всички вътрешнополитически въпроси. По този начин се е създала една богата историческа материя, която досега е била малко изследвана. А тази страна на историческата практика би могла да помогне за по-пълното изобразяване на общественото-политическия живот от недалечното ни минало.

Проследяването на взаимоотношенията между тясносоциалистическото и радикалдемократическото политическо течение дава възможност за по-детайлно и конкретно оценяване на техните идеи, възгледи, политика и практика.

НАЧАЛНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ТЕСНИТЕ СОЦИАЛИСТИ И РАДИКАЛДЕМОКРАТИТЕ

Въпросът за първите взаимоотношения между социалдемократите и радикалдемократите изниква от началото на 1901 г. Те са предизвикани от отношението на българските социалисти към проявяванията на „младите демократи“ около Найчо Цанов. Тази политическа група се изявява в Демократическата партия на Петко Каравелов¹. Чрез своето списание „Ново време“ социалдемократите описват и датират разногласията в партията на демократите, обясняват и причините, поради които младите демократи са

¹ Централен държавен исторически архив (ИДИА), ф. 134, оп 1, а. е. 333, л. 192.

подготвили нов проект за програма². Те сочат, че обновлението в класовия състав, структурата на организацията и политиката на Демократическата партия, което се иска от съмишлениците на Н. Цанов чрез новия проект за партийна програм³, се явява резултат от „социалистическата критика“⁴. А критиките към идеите, състава и политиката на Демократическата партия са правени от Д. Благоев още в 1900 г.⁴ Оценявайки проектопрограмата на младите демократи, „Ново време“ изтъква, че Т. Влайков, Н. Цанов, А. Страшимиров и техните привърженици в Демократическата партия са взели идеи и мотиви от социалистите без страх от предстоящото разцепление. Марксистите признават ролята на проектопрограмата на младите демократи за укрепване на една истинска демократическа партия, която би имала голямо значение за политическия живот. Но същевременно, познавайки ограничеността на политическите възгледи на младите демократи, социалдемократите заявяват, че хладнокръвно ще стоят пред безпомощните усилия на „нашата либерална буржоазия“⁵. Марксистите изказват съображения, че колкото и да е знаменателна проявата на привържениците на Н. Цанов, те не ще могат да обезпечат идейното развитие на демократизма съобразно с изискванията на прогреса, защото партията им не се опира на прогресивни обществени слоеве. И съвсем точно определят историческата перспектива на идеите на младите демократи, че времето и „самият живот“ ще покажат безсмислието на техните обществено-икономически искания⁶.

Преценките на марксистите за опита на младите демократи да преобработват идейно и социално Демократическата партия се оказаха напълно верни. Доколкото във възгледите на младите демократи бяха проникнали някои нови идеи за реформиране на обществено-политическия живот, те срещнаха съпротивата на основната социална съставка на Демократическата партия, която съхрани консервативната насока в политиката на организацията. Социалдемократите смятаха проявата на младите демократи за отделна стъпка и последен опит да застанат на демократични и прогресивни позиции и не предугадиха по-сетнешното им излизане като самостоятелно идейно-политическо течение.

От своя страна при идейното си оформяне радикалдемократите се отнесоха с видимо признание към социалдемократите и особено към някои от техните възгледи и концепции. В идеологията на българските радикалдемократи залегнаха възгледите на френските и немските радикали. В арсенала от възгледи на българските радикалдемократи намериха място и някои народнически идеи. Но радикалдемократическите водачи взеха отделни идеи от социалдемократите и в началото на своята политическа дейност поддържаха връзки с видни прогресивни, демократически и марксистки дейци⁷. Н. Цанов бе в близка дружба с Д. Благоев и под негово влияние възприе някои социални елементи в своя мироглед⁸. Оставайки идеалист в обясненията на фактите, Н. Цанов усвои от марксизма критичното отношение към политическата и икономическата действителност. Несъмнено под влияние на Д. Благоев той възприе идеята за социална справедливост⁹.

² Ново време, VI (1902), № 4, с. 290.

³ Пак там, с. 283.

⁴ Вж. Благоев, Д. Съчинения. Т. 6, с. 388.

⁵ Ново време, VI (1902), № 4, с. 291.

⁶ Пак там, с. 292.

⁷ Народна библиотека „Кирил и Методий“ — Български исторически архив (НБКМ — БИА), ф. 192, а. е. 3, л. 14.

⁸ Мянков, Ц. Найчо Цанов (Биография). С., 1933, с. 22.

⁹ НБКМ — БИА, ф. 192, а. е. 4, л. 301.

Въздействие върху други дейци на радикалдемократическото течение оказва първоначалното им участие в социалистическото движение¹⁰. Писателят Петко Ю. Тодоров, влязъл във Временния централен комитет на младодемократите, се бе увличал преди това от социалистическите идеи и бе участвувал в една социалистическа дружинка. За известно време видният деец на радикализма Иван Харизанов се бе увличал и пропагандирал някои социалистически възгледи¹¹. Дори теоретикът на българския радикализъм Т. Влайков отчасти възприе идеята на социалистите за преустройството на обществото при разработването на някои програмни принципи на Радикалдемократическата партия. Но той разбираше, че това преустройство ще стане под формата на осигуряване свободата на личността и равенството на индивидите. Т. Влайков окачестви тези идеи като нравствено-политически постулати и висши принципи на демокрацията¹². Възприемайки лозунга за освобождение на личността, идеологът на българския радикализъм смяташе, че той ще се изрази в демократизиране на обществото. Като го прилагаше към икономическия живот, Т. Влайков се стремеше да покаже, че осъществяването на лозунга за освобождение на личността логически ще доведе до реализиране на идеята на социализма. Нещо повече теоретически Т. Влайков не се противопоставяше на социализма, на борбата на работническата класа и нейната Социалдемократическа партия за крайните им цели. Но той ги отъждествяваше с идеята за свободата и равноценността на човешката личност. Схващайки по този начин идеала на социализма, Т. Влайков декларираше, че изцяло го приема. Дори смяташе, че борбата на Социалдемократическата партия за експроприация на капитала, отмяната на частната собственост и обобществяването на оръдията за производство не изчерпва напълно основния идеал на социализма.

Но за да се различи от революционната социалдемократия, Т. Влайков твърдеше, че този идеал не може обективно да се постигне, а служи само за далечна цел, която, ако се постигне, ще спре общественно-историческото развитие. Затова приемаше крайния идеал на социализма само като стремеж към възвишената, всемирно исторически търсената, но недостижима цел. Според Т. Влайков социалистическият идеал е вечен стремеж на човечеството и борбата за неговото осъществяване служи само като регулатор в движението за усъвършенствуването на икономическите и политическите отношения в обществото.

В особена форма бе възприел от социалистите някои идеи и видният деец на българския радикализъм и дългогодишен секретар на Радикалната партия Стоян Костурков¹³. Той бе усвоил едно по-свободно третиране на въпроса за частната собственост, на която не гледаше като на постоянна и неизменна форма, като на „фетиш“, както сам се изразява, а на такава, която с времето се изменя и дори може да се обобществи, когато общите интереси наложат това.

Въздействието на социалистическите идеи е обхващало значителен кръг от радикалдемократическото течение. Някои от радикалдемократическите дейци от средния кадър на партията в началото на политическото си ориентиране също са били увлечени от социалистическото движение. Радикалският деятел Христо Хинков като ученик в Търново бил под влиянието на Н. Габровски и Д. Благоев¹⁴.

¹⁰ ЦДИА, Еп.-83, л. 126.

¹¹ Окръжен държавен архив (ОДА) — Видин, ф. 19*, оп. 1, а. е. 23*, л. 1.

¹² Влайков, Т. Случайни бележки. — Демократически преглед, 4 (1906), № 5, с. 568.

¹³ ЦДИА, Еп.-83, л. 84.

¹⁴ ЦДИА, ф. 1045, оп. 1, а. е. 64, л. 3.

Преките взаимоотношения между социалдемократите и радикалдемократите в качеството им на политически дейатели с обособени тенденции са налице още преди 1900 г. Немалкият брой контакти, взаимни преценки или съвместни действия говорят за очертаване на процес за изграждане на отношенията едни с други.

Близки контакти между социалдемократическите депутати с тези от групата на Н. Цанов съществуват още преди оформянето на Радикалдемократическата партия. В Народното събрание през 1897 г. народните представители Н. Цанов и Н. Габровски отправят общо питане до министър-председателя¹⁵. Под известното предложение в XII ОНС от 1901 г. за съдене на бившите министри от кабинета на Т. Иванчев по аферата с доставките на 250 изгнили вагона стоят и подписите на Г. Кирков и Н. Цанов¹⁶. Тези съвместни акции на социалдемократическите и на другите опозиционни депутати са от важно политическо значение. Но по-нататък са отбелязани малко подобни съвместни действия. Социалдемократите не оценяваха изгодата от участието си в съвместни прояви с дребнобуржоазните политически дейци. В разбиранията на социалдемократията се утвърждаваше схващането за неспособността на буржоазната демокрация да обезпечава извършването на полезна и напредничава обществено-политическа дейност. Конкретен повод за възприемане на тази линия бе наложилото се обсъждане в БРСДП на действителните защитници на културните интереси на обществото. На VIII конгрес на БРСДП през 1901 г. Г. Кирков, изказвайки се по принцип, подчертаваше, че културните интереси на обществото се защитават най-настоятелно и последователно само от Работническата партия¹⁷.

Междувременно радикалстващите дребнобуржоазни политически дейци започнаха (макар и безобидно) да отправят критични забележки към социалистите. Видинският в. „Народен лист“, ръководен от Н. Цанов, помести статията „Нашите социалисти“, в която по косвен начин се критикуваха социалистите около сп. „Ново време“ и „Работнически вестник“ заради противопоставянето им на установения правопис¹⁸. В. „Народен лист“ тълкуваше неправилно противопоставянето на социалистите на правописа само защото бил квалифициран като „буржоазен“. Своевременно се започна теоретичен спор между социалдемократите и видинските демократи по оценките за извършващите се социално-икономически процеси и нерадостната перспектива пред дребната земеделска и занаятчийска собственост. Към откритата двустранна полемика между социалдемократите и радикалдемократическите дейци се добави допълнително и въпросът за неоснователността и политическата наивност на младите демократи¹⁹.

Някои опозиционни депутати бяха направили предложение в Народното събрание за намаляване на военния бюджет и приканиха социалдемократическите депутати да ги подкрепят. По този повод социалдемократите разкритикуваха позициите на опозиционните депутати, че, от една страна, говорят в Народното събрание за засилване на армията и за създаване на „боева организация за страх на враговете“, а, от друга, искат намаляване на военния бюджет, с което само вдигат шум, за да се харесат на избирателите си. Затова социалдемократическите депутати не гласуваха бюджета, но и не подкрепиха внесеното предложение на опозицията за намаляване на военните разходи.

¹⁵ ЦДИА, ф. 173, оп. 2, а. е. 722, л. 2.

¹⁶ Пак там, л. 3.

¹⁷ Българска комунистическа партия 1900—1903. Документи на централните ръководни органи. Т. 2. С., 1974, с. 128.

¹⁸ Вж. Благоев, Д. Съчинения. Т. 6, с. 452.

¹⁹ Пак там, с. 588.

Изявата на младите демократи като политическо течение, макар все още вътре в Демократическата партия, създаде повод за по-честа размяна на взаимни критики и преценки със социалдемократите. Излизането на младите демократи с проектопрограмата на II конгрес на Демократическата партия през 1902 г. и опитът им да наложат спазването на строго определена политика наложи отново социалдемократите да вземат отношение и да покажат безплодните им усилия. Като преценяваше възгледите на младите демократи, „Ново време“ сочеше, че щом говорят за прогресивни идеи, би трябвало без съпротива да приемат социалистическите схващания за обществената революция²⁰. Тази препоръка им се правеше, за да могат младите демократи Влайков, Цанов, Гергов и Страшимиров да се извисят теоретически над Каравелов и да наложат приемането на тяхната проектопрограмата от Демократическата партия.

След придобилата публична известност проява на младите демократи размяната на взаимни отзиви със социалдемократите придобиваше все още по-интензивен характер. Правейки преглед на досегашните им взаимоотношения, Д. Благоев припомня, че социалдемократите са били прави, когато са се изказвали за демагогията на Каравеловата партия и невъзможността ѝ да развива „обществения демократизъм“²¹. Според него времето е доказало поне за по-искрените демократи, че твърденията на социалдемократите за социалния състав и фалшивостта на Демократическата партия са верни, тъй като са резултат на по-добро разбиране на нещата. Д. Благоев подчертава факта на разцеплението и че има две демократически партии — на Каравелов и на „младите демократи“²². Д. Благоев се спира обстойно на двете окръжни, които се издават от Каравеловия щаб и от младите демократи, като се произнася върху политическите програми на двете течения в Демократическата партия. Изказаните преценки за програмните възгледи на младите демократи, сравнени с тези на Каравеловата партия, се отличават с явна симпатия към „отцепниците“. Но Д. Благоев дава и някои препоръки за тяхното по-нататъшно развитие и създаването на едно истински демократично политическо течение. Той отбелязва значението на минималните искания в програмата на младите демократи, които не могат да бъдат реализирани веднага, но сочат по какъв начин би трябвало да се развива политически и икономически страната. Подчертани са като положителни елементи в програмата на младите демократи и техните възгледи по исканията за намаляване на прерогативите на държавния глава, за усилване независимостта на Народното събрание, за налагане на пропорционалната изборителна система, за намаляване на постоянната армия и заменянето ѝ с „въоръжен народ“ под формата на милиция, за изменение на данъчната система и въвеждането на един прогресивен налог върху прихода и капитала, за неограничен достъп на младежта до образованието, за сближението и федерирането на балканските народи и др.²³

В преценките за програмата на младите демократи Д. Благоев отбелязва, че има и някои знаменателни идеи. Той посочва, че са поставени искания за създаване на кооперативно производство, в което да се привлекат дребните селски и занаятчийски собственици, искане за двойно данъчно облагане на капитала и др., с които никой буржоазен политик, ако мисли, че ще управлява

²⁰ Х.Н. (Кабакчиев, Х.) Вторият конгрес на Демократическата партия. — Ново време, 6 (1902), № 4, с. 287.

²¹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 7, с. 296.

²² Пак там, с. 297.

²³ Пак там, с. 302.

и утре, не ще се съгласи с тях. Правейки обща характеристика на програмата на младите демократи Д. Благоев отбелязва, че са взели много идеи от минималната програма на Социалдемократическата партия, но са ги „окарикуририли“ и изменили до неузнаваемост²⁴. Той признава, че младите демократи с програмните си искания са предусетили желанията на някои членове на БРСДП да се подработи подобна минимална програма и от страна на социалдемократите. Оценявайки положително програмните искания на младите демократи, Д. Благоев сочи, че тяхната минимална програма визира крайните цели на една Демократическа партия, която се различава от програмата на Работническата социалдемократическа партия, тъй като последната в минималната си част не поставя постигането на крайната цел на социалдемократията. Той предупреждава, че младите демократи биха се излъгали, ако мислят, че тяхната програма може да бъде осъществена от една демократическа партия, която се опира на масата от дребни производители, от една дребнобуржоазна класа, която не е способна на революционна инициатива²⁵. Затова Д. Благоев посочва, че исканията на социалдемократията, както са отразени в минималната програма на Работническата социалдемократическа партия, могат да бъдат осъществени само от една революционна класа, каквато е пролетариата.

Верните оценки на Д. Благоев за програмата на младите демократи обаче са съпътствувани с две грешки, едната от които се отразява осезателно върху линията на Социалдемократическата партия. Макар в общ план той да преценява правилно идейната ограниченост на младите демократи, Д. Благоев не вижда известни възможности на дребнобуржоазните политически дейци да се борят и постигнат някои от своите поставени искания в рамките на капиталистическия строй. Втората по-съществена грешка е, че разглеждайки програмата на младите демократи като копие от тая на Работническата социалдемократическа партия, се противопоставя на ония „наши другари, които са наклонни да разширяват минималната програма“ на социалдемократията²⁶. Д. Благоев недооценява значението на една отделна минимална програма с искания от демократичен и прогресивен характер, с която партията на социалдемократите ще привлечат към делото на пролетариата и стоящите въвн от него трудещи се маси.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА НА ТЕСНИТЕ СОЦИАЛИСТИ И РАДИКАЛДЕМОКРАТИТЕ ПО НЯКОИ ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКИ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИ ВЪПРОСИ

Печатната изява на младите демократи чрез сп. „Демократически преглед“ през 1902 г. дава повод на социалдемократите да се изкажат по техните идеи и възгледи²⁷. Обособяването на младите демократи в самостоятелна политическа група се посреща от социалдемократите с интерес и одобрение. По отношение на техните идеи и възгледи социалдемократите се отнесоха с уважение и единствено от всички политически партии изказаха подчертани насърчения. В „Ново време“ Д. Благоев не само писа за новото обществено-политическо събитие с изявата на младите демократи, но изказа пожелание в близко бъдеще те да групират всички, които все още вярват в

²⁴ Пак там, с. 306.

²⁵ Пак там.

²⁶ Пак там, т. 6, с. 306.

²⁷ Демократически преглед, 1 (1902), № 1.

силата на буржоазния или дребнобуржоазния демократизъм²⁸. Излизането на младите демократи като самостоятелна политическа група, която би могла да привлече към себе си известни обществени среди от дребнобуржоазните слоеве, се оценява от него за приемливо и полезно от гледище на социалдемократите. Д. Благоев смята, че ако младите демократи започнат да вършат една умела и организирана обществено-политическа дейност, те ще имат успехи и това би било добре за социалдемократията и би улеснило бъдещата работа на БРСДП²⁹. Въпреки че оприличава младите демократи по отношение на идеите и възгледите им на широките социалисти, той дава по-висока оценка за първите, тъй като били по-разбираеми и имали благородни намерения³⁰.

Благоприятните отзиви за младите демократи не пречат на Д. Благоев при анализа на техните социално-икономически теории да направи някои критични бележки. Така още по отношение на първата програмна статия на „Демократически преглед“ той посочва противоречията в концепциите на младите демократи за развитието на индустрията, земеделието, както и на социалните последствия, които обхващат дребнобуржоазната класа, подложена на постоянна пролетаризация. За нея Д. Благоев изказва мнение, че след като се „полюшка“ в редовете на дребнобуржоазните политически течения, рано или късно тази класа ще премине към социалната демокрация³¹. Той обръща внимание на несъстоятелността на младодемократическата теория за „производящата демокрация“, чрез която уж биха могли да намерят жизнеспособни форми за производство и да се избавят от опеката на капитала мнозинството от дребните земеделци, занаятчиите и наемните работници.

Д. Благоев сочи несъстоятелността на политическата теория на младите демократи за т. нар. „производяща демокрация“. Според него идеята, че чрез „производящата демокрация“ ще изникне инициативата и ще се наложи едно демократично парламентарно управление, нямало да доведе до закрепване на свободите и правата на народа³². Младите демократи не схващат значението и ролята на противоречивите интереси на различните класови групи, които не биха могли да представляват единна социално-икономическа основа на „производящата демокрация“. Но с техните твърдения, че интересите на наемните работници не противоречели на едробуржоазните интереси, Благоев припомня, че те са в явно различие с фактите от действителността. Преди всичко Д. Благоев оборва „теорията“ на младите демократи, които мислят, че висш принцип на един демократичен режим е частната собственост. Но работническата класа е лишена от частна собственост, дребните селяни и занаятчиите притежават незначителна частна собственост, като същевременно все повече се разоряват, поради което за пролетариата висш принцип за демократически режим може да бъде само колективната форма на собственост³³. Затова водачът на БРСДП подчертава, че идеята на младите демократи за т. нар. „производяща демокрация“ съдържа в себе си противоречиви елементи и представлява една политическа фикция³⁴.

При оформянето си като политическо течение с определен идеен профил на обществената арена младите демократи водеха словесна борба главно с буржоазните партийнополитически лидери. Те рядко споменаваха за

²⁸ Благоев, Д. Съчинения. Т. 6, с. 395.

²⁹ Пак там.

³⁰ Пак там, с. 394.

³¹ Пак там, т. 7 с. 396.

³² Пак там.

³³ Пак там, с. 398.

³⁴ Пак там, с. 399.

социалдемократите и в повечето случаи изказваха благоприятни отзиви за БРСДП, въпреки че понякога подхвърляха критични забележки.

Вземайки материал от една статия в „Ново време“, която третираше политическите успехи на партията на социалдемократите в работническото движение, младите демократи засягаха в общата си полемична защита и въпроса за социализма в страната. Като коментираха статията за успехите на Социалдемократическата партия, те заставаха близко до становището, че в България все още няма социална почва за социалистическа пропаганда³⁵. При това Т. Влайков, който (под псевдонима „Здравко“) аргументираше тезата си за липса на почва за пропаганда на социализма, си служеше с откъснати цитати от статията на Х. Н. (Христо Кабакчиев)³⁶. Въпреки че в нея бе казано ясно, че „градското население не представлява и догдето не се развие и отдели работнически клас не ще представлява благоприятна почва за социалистическа агитация, особено за социалистическа политическа агитация“, Т. Влайков взема само първата и последната част от написаната и твърди, че и социалдемократите приказвали за отсъствие на почва за социализъм³⁷. След това той привежда изводи на марксистите за социалната почва на социалистическата пропаганда в селото, за да подчертае, че и там няма социална почва за социалистическа пропаганда. Оперирайки с понятията, Т. Влайков вместо политическа социалистическа агитация „слага“ социалистическа пропаганда, с което изменя смисъла на конкретната обществена дейност на социалдемократите, за да твърди, че в България няма почва за социализъм³⁸. Като продължава заключенията си, той достига до уж откритата от него и призната от марксистите мисъл, че социалистическата пропаганда скоро няма да намери собствена социална опора и социалдемократите сами разбират, че засега трябва да стоят със „скръстени ръце“ пред действителността³⁹.

Въпреки упоритото, но наивно отричане на съществуващия пролетариат, младите демократи не можеха да докажат, че социалдемократите са фантазори и не са в състояние да открият и организират социално-политическите си последователи. Наемните работници или пролетариите вече бяха налице и новата обществена група се признаваше и от официалните органи. Десет години преди спора с младите демократи Д. Благоев бе показал с данни наличието на пролетариат в България, чиито политически изразител беше БРСДП⁴⁰. А социалистическата пропаганда бе насочена изключително сред работниците за усвояването на марксизма и организационното им приобщаване към Социалдемократическата партия. Партията на социалдемократите водеше и обща политическа агитация и сред близките на пролетариата дребнобуржоазни слоеве, но нейното внимание бе насочено изключително към естествената ѝ среда — работническата класа, към която не можеше да стои безучастно.

Социалдемократите разкриват и несъстоятелността на някои социално-икономически възгледи на младите демократи. Вземайки под претекст „тясната дейност“ на марксистите сред работническата класа, привържениците на радикализма бяха отправили към тях няколко критични забележки, че не подкрепят и не работят в кооперативното движение⁴¹. Но марксистите

³⁵ Демократически преглед, 1 (1902), № 2, с. 39.

³⁶ Ново време, 7 (1903), № 5, 6, с. 394.

³⁷ Демократически преглед, 1 (1902), № 2, с. 38.

³⁸ Благоев, Д. Съчинения. Т. 8, с. 161.

³⁹ Влайков, Т. Из нашия печат. — Демократически преглед, 1 (1902), № 2, с. 40.

⁴⁰ Благоев, Д. Съчинения. Т. 6, с. 251.

⁴¹ Влайков, Т. Цит. съч.

им посочиха, че макар правилно да препоръчват кооперациите на дребните земеделци и занаятчии, младите демократи не ще премахнат чрез тях всички злини на капитализма. Д. Благоев подчертава, че наистина чрез кооперациите могат да се направят много неща за повдигане нивото на земеделието и на индустрията⁴². Младите демократи не отчитаха всички условия, при които трябва да се създават кооперациите. Те се надяваха, че кооперативните сдружения за стопанска дейност ще избавят дребните производители от експлоатацията на буржоазията. И макар че в спора с тях Д. Благоев говореше неправилно, че кооперациите водят към капиталистическото производство, същевременно той правилно ги предупреждаваше, че тази форма на стопанска дейност няма да спаси дребните земеделци и занаятчии от разоряване⁴³.

Всъщност спорът между младите демократи и Д. Благоев относно кооперациите се водеше около въпроса за бъдещото положение на дребните земеделци и занаятчии. Докато социалдемократите поддържаха становището, че в условията на капиталистическата система дребните собственици се разоряват постоянно, младите демократи застъпваха възгледа, че дребното стопанство може да стане жизнеспособно и притежателите му да се спасят само чрез кооперацията. Но те необосновано критикуваха социалдемократите, че в своята политическа агитация в селата използвали за мотив не закрепването на дребната собственост, а нейното пропадане⁴⁴. Като визираще горното становище, преобразено по друг начин, Т. Влайков едва ли не обвиняваше социалдемократите, че с агитацията си са причинявали разоряването на дребните собственици. На тези му погрешни изводи отговаряше Д. Благоев, който посочваше, че социалдемократите не са рушители на дребната собственост, а просто казват и обясняват какви процеси се извършват в икономическата и социалната система на капитализма.

Нова „разправия“ според Благоев с младите демократи става по повод на издавания от БРСДП „Червен народен календар“. В „Демократически преглед“ се появяват отзиви за социалдемократическото издание, като се критикува и неговото съдържание. Т. Влайков изразява учудването си, че Червения народен календар се разпространявал в 30 000 екземпляра⁴⁵. Младодемократическият опонент на социалдемократите е поразен, че този календар се купувал не само от работниците, които са естествената среда за социалдемократическата пропаганда, но и от чуждите ѝ дребнобуржоазни слоеве — селяни и занаятчии⁴⁶. С тия си отзиви младите демократи изразиха негодуванието си, че социалдемократите се простират извън естествената си среда. За да предпази Т. Влайков и неговите съмишленици от изненади и недоумения, Д. Благоев изяснява становището на БРСДП, че със социалистическата литература, разпространявана сред дребните стопани и занаятчиите, тя не цели да ги вмъкне в своите редици, а да влияе върху тях за изменение на дребнобуржоазния им мироглед, да разяснява и осветлява масите по икономическите, обществените и политическите явления⁴⁷. Освен това чрез пропагандната си литература и сред дребнобуржоазните производители социалдемократите смятаха, че трябва да се разбиват илюзиите, насаждани сред тях от демократстващите идеолози.

⁴² Благоев, Д. Съчинения. Т. 7, с. 401.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Влайков, Т. Цит. съч., с. 30.

⁴⁵ Влайков, Т. Отзиви и бележки. — Демократически преглед, 2 (1903), № 6, с. 138.

⁴⁶ Благоев, Д. Съчинения. Т. 8, с. 105.

⁴⁷ Пак там, с. 108.

Критиките между социалдемократи и млади демократи се поместват от края на 1902 г. в постоянно поддържаните рубрики в печатните им органи. След спора по повод на статията на Хр. Кабакчиев за БРСДП и успехите на работническото движение, както и за произтичащите от нея въпроси за социалната структура на българското общество и създаването на почва за социалистическа пропаганда изникнаха нови полемични проблеми. Новият дискуссионен въпрос между социалдемократите и младите демократи бе за „челядните имоти“⁴⁸. Той стана предмет на продължителен научен спор поради свързването му с практическото разрешаване от Народното събрание чрез внесенния законопроект.

Повод за социалдемократите да се произнесат по изготвения законопроект за челядните имоти бе, че с него няма да се защитят интересите на разорващите се селяни. Д. Благоев със статия в Червения народен календар поясни, че определеният със закон имот от 10 декара ниви, 2 декара лозе или 1 декар насаждения с маслодайни рози и една къща, които да не могат да се изземват за частен дълг, нито да се залагат от главата на семейството, а се оставят в наследство на жената и децата, не може да предпази дребните собственици от похищенията на лихварите⁴⁹. Той изтъкна, че и да се обособи със закон такъв неприкосновен „челяден имот“ пак няма да се осигури прехрана за едно семейство. Поради това безсмислие на законодателния акт социалдемократическите депутати не подкрепиха „оплаквачите на селското население“ и не гласуваха в Извънредната сесия на XII ОНС „спасителния“ законопроект⁵⁰.

Заради отношението им към челядните имоти и поведението им в Народното събрание социалдемократите бяха подложени на необоснована критика от младодемократите. Под претекст, че закона за челядните имоти, предложен от земеделските депутати и подкрепен от младодемократическите, е „все пак повече от нищо и все ще послужи поне като един опит“, Т. Влайков се мъчеше да обвини марксистите, че не искали да направят „нещо по-добро за селското население“⁵¹. Но Благоев отговаряше с основание, че законът за челядните имоти е „повече от нула“, която е и пакостна за населението, защото го тика още по-дълбоко в „безизходната яма на мизерията“⁵².

Като правеха обща преценка на възгледите на младите демократи и чийто смисъл не отричаха въобще, марксистите смятаха, че идеологията им, отразена в „Демократически преглед“, е тясно свързана с неразвитите обществени отношения⁵³. Марксистите точно определяха, че възгледите на младите демократи са идеализация на един преходен период, която превръщат в теория на политическия застои на общественото развитие. Младите демократи идеализират миналото, но не могат да прикрият настоящето и да предотвратят неизбежното бъдеще, като не могат да възкресят миналото, освен за да се конфронтират с настоящето⁵⁴. Същевременно, правейки съпоставка между младите демократи и общоделците, марксистите отбелязваха, че първите са за частната собственост, защото мислят, че само при нея земеделци, занаятчии и капиталисти ще „благуват“ под режима на демократическото управление, а вторите прикриват истинските си възгледи със

⁴⁸ Влайков, Т. Цит. съч., № 12, с. 254.

⁴⁹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 8, с. 112.

⁵⁰ Пак там, с. 332.

⁵¹ Пак там, с. 329.

⁵² Пак там, с. 334.

⁵³ Николов, Х. (Кабакчиев). Демократизъм и социализъм. — Ново време, 7 (1903), № 3, с. 218.

⁵⁴ Пак там, № 4, 5, с. 321.

социалистически фрази. Затова „Ново време“ критикуваше младите демократи и изрази мнение, че е по-добре да се пледира „чист дребнобуржоазен демократизъм, отколкото дребнобуржоазен социализъм“⁵⁵.

От своя страна при изявата си като политическо течение младите демократи се изказваха в повечето случаи в благоприятна светлина за партията на социалдемократите. В „Демократически преглед“ Т. Влайков определяше БРСДП като политическа партия, която се явява пред обществеността със своята „неопетненост“ и морална чистота⁵⁶. Но макар това признание да беше израз на положително отношение към партията на социалдемократията, той го извеждаше не от същността, характера и програмата на БРСДП, а от обстоятелството, че тя не е била управляваща. Впрочем младите демократи приемаха всички неуправлявали досега политически сили за чисти и неопетнени партии и се мъчеха да внушат това на общественото мнение, вероятно за да се приеме, че и те като неуправлявали досега са от същото качество. Но изказвайки се в положителен смисъл за БРСДП, младите демократи не бяха последователни. Те не оспорваха правото на съществуване на партията на социалдемократията, но поставяха под съмнение възможността за пропаганда на социализма и навременността от непосредствена партийнополитическа дейност на марксистите. Влизайки в досег с възгледите на марксистите, младите демократи не проявяваха особен стремеж да ги оспорват или оборват.

Още по-високи оценки за БРСДП бяха дадени от младите демократи във връзка с разцеплението през 1903 г. Печатният им орган писа, че всички партии се разцепват поради капризи и амбиции или за подялба на първенството в тях, но за социалдемократите подобни мотиви не могат да се изтъкнат⁵⁷. Младите демократи определяха БРСДП за политическа партия, която притежава най-чисти и възвишени принципи, а личностите не играят роля на водачи и не водят борба помежду си за първенство⁵⁸.

Изникването на първоначалните разногласия в БРСДП даваха повод на Т. Влайков и неговите съидейници да се изказват по някои от вътрешнопартийните ѝ проблеми. Но те бяха внимателни и не взеха страна в спора между тесносоциалистическото и широкосоциалистическото течение. Въпреки че младите демократи се подхранваха идейно от възгледите на международния опортюнизъм и от българското общоделство, те отправяха по-често критики към широките, отколкото към тесните социалисти.

Но докато в общия тон на взаимоотношенията между младите демократи и социалдемократите се проявяваше зачитане и признание, по единични въпроси се намираха достатъчно поводи за разногласия и критики. Остра полемика между социалдемократите и видинските демократи се разви по повод на гласувания от XII ОНС закон за чиновниците и поведението на опозиционните депутати след отменянето му с княжески указ. Възмутени от маневрата на правителството на Р. Петров, което нямаше мнозинство в Народното събрание, за да уреди отмяната на закона за чиновниците, то прибегна до извънпарламентарни прийоми. Това се посрещна с отпор от няколко опозиционни депутати, които излязоха с „Протест“ до княза. Този протест го подписват първоначално 32, а впоследствие 110 народни представители от опозицията го подкрепят. Същият протест е поднесен за солидаризиране и на социалдемократическите депутати Д. Благоев, Г. Кирков

⁵⁵ Пак там.

⁵⁶ Влайков, Т. Случайни бележки. — Демократически преглед, 4 (1906), № 2, с. 214.

⁵⁷ Влайков, Т. Из нашия печат. — Демократически преглед, 1 (1902), № 2, с. 41.

⁵⁸ Демократически преглед, 2 (1903), № 15, 16, с. 313.

и Г. Василев, но те отказват да сложат подписите си⁵⁹. Последва остра критика от видинския младемократически в. „Народен лист“ със забележка към тесносоциалистическите депутати, че не могат да бъдат безучастни, когато правителството суспендира един закон с княжески указ и нарушава постановленията на Конституцията. При това последователите на Н. Цанов си позволиха да обяснят поведението на тесносоциалистическите народни представители с разделението на БРСДП на тесни и широки и че първите не искали да подпишат един протест заедно с широките, за да имат още един аргумент за отстъпничеството на последните⁶⁰. Въпреки припомнянето, че още през 1899 и 1901 г. Д. Благоев и Г. Кирков подписвали подобни общи протести до правителството, тесносоциалистическите депутати отстояха самостоятелната позиция на БРСДП, а сега преценили, че биха я нарушили. Но положението бе изменено. Тесните социалисти излязоха с отделно „Въззвание“ към работниците, с което им казаха цялата истина, а не както направиха опозиционните депутати — само част от истината⁶¹. С основание тесносоциалистическите депутати заявиха във възванието, че не могат да подпишат един протест, отправен като молба до княза и изпълнен с думи на раболепие и покорни надежди. С тази самостоятелна позиция тесните социалисти разобличиха демагогията и реакционната същност на опозиционните буржоазни депутати и същевременно с изнасяне на цялата истина пред българския народ спомогнаха за утвърждаване на революционния социализъм в организираната пролетарска класа⁶². Правейки съпоставка, Д. Благоев дава още веднъж по-висока оценка за младите демократи пред широките социалисти. Той пояснява, че и едните, и другите наричат „Протеста“ до княза „революционен акт“, но разликата между тях е, че първите излизат без социалистическа маска, а вторите (бивши членове на БРСДП) излизат със социалистическата фирма на „революционни социалисти“⁶³.

Взаимните отзиви и критики между социалдемократите и младите демократи стават обичайни главно в печатните им органи „Ново време“ и „Демократически преглед“. Отправена бе критика, че младите демократи чак след дълго колебание се „отделили от колесницата на своя шеф — Каравелов“, за да се изявят по-определено като политическа група⁶⁴. Сякаш за да парират критиката на социалдемократите, че „късно се сепнаха“, тъй като в други страни демократическите движения предшествували социалистическите, младите демократи започнаха все по-активно да се проявяват на обществената арена и да полемизират в печата с почти всички останали политически партии. Те се насочваха главно към разобличаване на правителството на Р. Петров и неговия действителен разпоредител — вътрешния министър Д. Петков⁶⁵. А само от време на време младите демократи отговаряха на бележките на „Ново време“, но не правеха вече опити за оборване на социализма. Те се задоволяваха най-вече да подработят теоретически някои належащи пред тях обществено-политически въпроси, мъчейки се да дават различно от социалистите тълкувание. Стремейки се да наложат влиянието си в отделните професионални организации, младите демократи подемаха само по този въпрос спор със социалистите, но без да навлизат в остри пререкания. Затова изказаните от „Ново време“ опасения,

⁵⁹ Пак там.

⁶⁰ Благоев, Д. Съчинения. Т. 8, с. 505.

⁶¹ Пак там, с. 507.

⁶² Пак там, с. 508.

⁶³ Пак там.

⁶⁴ Ново време, 7 (1903), № 2, с. 130.

⁶⁵ Цанов, Н. Вътрешен преглед. — Демократически преглед, 3 (1905), № 20, с. 535.

че късното появяване на младеждемократическото движение ще го „сложи във война“ със социалдемократията, не се оправдаха от практиката на първоначалната му дейност⁶⁶.

Словесен диалог между младите демократи и социалдемократите предизвика въпросът за задължителното изучаване на „Закон божий“ в основните училища. Повод бе резолюцията от Фердинандската конференция на учителите, в която се искаше освобождаване на децата от задължението да изучават такъв предмет. Тъй като с подкрепата на буржоазните партии поповете организираха митинги против учителите, социалдемократите ги разобличиха, посочвайки и демагогията на младите демократи по спорния въпрос. Последните признаваха правото на учителите да се изказват против религията като задължителен предмет и същевременно порицаха проведените митинги от поповете⁶⁷. Макар да говореха, че приемат религията за частно дело, те не определиха ясно отношенията си по въпроса за преподаването на такъв предмет в основните училища. Заради това Д. Благоев подчерта, че статията на „Демократически преглед“ разкрива нагледно дребнобуржоазната природа на младите демократи⁶⁸.

По-остър спор между младите демократи и социалдемократите се разрази по въпроса за характера, дейността и ролята на Учителския съюз. Марксистите смятаха, че учителят като общественик има право и трябва да провежда социалистическа дейност, а Съюзът да се вдъхновява от идеите на прогреса. Под претекст, че не всички учители били социалисти, младите демократи твърдяха, че затова и не могло да се приеме пропагандата на социализма за главна задача в обществената дейност на учителството⁶⁹. Различията между младите демократи и марксистите по обществената роля на учителите намериха израз в борбите вътре в създадения „Български учителски съюз“⁷⁰. Следвайки схващанията си за дейността на Учителския съюз, и едните, и другите допуснаха отделни грешки. Младите демократи правилно отстояваха вижданията си за прогресивната обществена дейност на учителя, но неоснователно отричаха, че той има право да провежда социалистическа дейност освен сред пролетариата. Но и марксистите допуснаха грешка, тъй като заради идейните разногласия с младите демократи възприеха линия на разцепление в учителското движение и вместо да работят в тая масова организация, създадоха отделна социалдемократическа учителска организация, която остана с ограничено влияние сред учителството⁷¹.

Предмет на полемика между младите демократи и социалдемократите станаха и някои конкретни прояви на вдъхновяваните от Т. Влайков кооперативни млекарници в гр. Пирдоп и с. Студена. На страниците на „Демократически преглед“ и „Ново време“ излязоха статии и отзиви за създадените от младите демократи кооперативни сдружения, като в първото списание те бяха хвалебствени, а във второто — критични и оборващи прокламираните успехи. Докато чрез примера на основаните кооперативни млекарници младите демократи се мъчеха да доказват, че това е спасителният за селяните път, социалдемократите сочеа, че те не могат да предотвратят разоряването на дребните селски собственици⁷². Социалдемократите обръщаха

⁶⁶ Ново време, 7 (1903), № 2, с. 131.

⁶⁷ Върген (Ст. Костурков). Подражателство от жълтата преса. — Демократически преглед, 2 (1904), № 17, с. 406.

⁶⁸ Благоев, Д. Съчинения. Т. 9, с. 226.

⁶⁹ Влайков, Т. Случайни бележки. — Демократически преглед, 5 (1906), 2, с. 214.

⁷⁰ Пак там.

⁷¹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 9, с. 230.

⁷² Ново време, 7 (1903), № 11—12, с. 954.

внимание на обстоятелството, че в тези кооперативни млекарници членуват заможни селяни, които имат голяма изгода, докато бедните селяни представляват само членска маса, чието производство не им осигурява препитание чрез кооперацията.

Младите демократи и социалдемократите понякога изпадаха в отделни недоразумения по отношение на позициите си по спорните въпроси. Във връзка с приетите от Народното събрание закони за еснафските сдружения се отправиха критики от социалдемократите към младите демократи. Но и едните, и другите се противопоставиха на еснафските закони, макар че изтъкваха различни аргументи. Обявявайки се срещу тези закони, БРСДП (т. с.) напомняше, че само тя като партия е против тях, докато всички други политически партии ги подкрепят⁷³. Засегнати от това изявление, младите демократи посочиха, че макар и да не са се обявили още за партия, те действуват като политическа сила и не могат да подкрепят еснафските закони. Действително се беше създало впечатление за благоприятно отношение на младите демократи към Закона за еснафските сдружения поради изказването на Т. Влайков в Народното събрание, че правителството трябва по-скоро да внесе законопроект за сдружаванията и покровителствуване на женския и детския труд⁷⁴. Тези закони според младите демократи, след като бяха гласувани в Народното събрание, се оказаха несправедливи и реакционни и не зачитаха правата на чираците, калфите и мнозинството от занаятчиите, поради което поискаха да бъдат отменени⁷⁵. Но младите демократи не можеха да обортят основната теза на тесните социалисти за силата и обхвата на процеса на разоряването сред дребните занаятчийски производители с твърдението, че едни занаяти ще изчезнат, а други ще се закрепят.

Действията на младите демократи като политическа група и изказванията им по управлението на държавата създаваха поводи за критики, а понякога и за положителни отзиви от страна на тесните социалисти. Така Т. Влайков беше излязъл със статии върху парламентаризма у нас и беше влязъл в полемика с другите буржоазни и опозиционни партии. Д. Благоев подробно предава на страниците на „Ново време“ мислите и заключенията на Т. Влайков, въпреки че смята приведеното от него обяснение за отдавна вече казано от опозиционните партии. Конституционната теория, пледирана от Т. Влайков, според Д. Благоев е едно неясно тълкувание на буржоазния парламентаризъм⁷⁶. Макар да я характеризира като буржоазна метафизика, безсилна да даде задоволителен отговор на поставените въпроси, все пак намира в нея някои интересни виждания. Движейки се по повърхността на явленията, Т. Влайков приема, че за „политическата деморализация“ и нарушаване на парламентарния демократизъм освен политически или психологически причини има и такива от „икономически характер“⁷⁷. Както отбелязва Д. Благоев, споменаването на „икономическата закостенялост“ на страната, без това да легне в основата на всички обяснения на икономическия и социалния живот, показва, че за младите демократи е неясно значението на причините от икономически характер или просто избягват да вникнат в тях, понеже инстинктивно усещат, че може да им „дементира“ неиздържаността на

⁷³ Коларов, В. ИП, т. 1, с. 91.

⁷⁴ Найденов, Н. Законът за еснафските сдружения. — Демократически преглед, 3 (1905), № 20, с. 454.

⁷⁵ Дневници (стенографски) на XIII ОНС, II р. с., № 4, с. 1474.

⁷⁶ Благоев, Д. Съчинения. Т. 10. с. 34.

⁷⁷ Влайков, Т. Бележки върху парламентаризма у нас. — Демократически преглед, 2 (1904), № 3—4, с. 58.

основните възгледи в „техния дребнобуржоазен демократизъм“⁷⁸. Д. Благоев коригира и допълва тезата на Т. Влайков, който мисли, че за налагане на истинско парламентарно управление е достатъчно партиите да работят за своето превръщане в честни политически сили, в партии принципиални, формиращи от себе си действително обществени фактори⁷⁹.

Като се изказва за различията между млади и „стари“ демократи по въпросите на парламентарното управление, Д. Благоев симпатизира на първите и опонира на вторите, като подчертава, че Т. Влайков желае по-скоро господството на дребната буржоазия при налагането на една „производяща демокрация“. Но същевременно той посочва главния недостатък в схващането на младите демократи, които не са „питали“ капитала, с чиято сила постоянно ще се „помитат“ основите на тяхната „производяща демокрация“⁸⁰. В заключение Д. Благоев обръща внимание на илюзиите на младите демократи, които винаги ще се разбиват от действителността. Той изказва увереност, че рано или късно те ще се убедят, че „истинска демокрация“ е само в лицето на социалдемократията, която се представя от организирания и класовоосъзнат пролетариат. Само тая класа ще осъществи демократическите принципи и ще поведе всички страдащи от „днешната буржоазна наредба в борбата за постигане на демократизма“ и господството на бъдещата действително „производяща демокрация“, основана върху общественото владение на средствата за производство, върху социалистическото производство⁸¹.

Изявата на младите демократи на политическата арена с новото си название „радикалдемократи“ се поздравява от тесните социалисти. Това име се коментира от „Ново време“ и се добавя, че младите демократи са започнали да поместват в „Демократически преглед“ интересни статии, като полагат похвални усилия, за да придадат на своите възгледи научно обоснование⁸².

Като навлизат в „научните дебри“ на политическата теория, радикалдемократите неминуемо трябваше да срещнат социалдемократите и да се опитат да оборят някои от основните положения в марксизма. Радикалдемократите направиха първата стъпка, като се помъчиха да теоретизират по въпроса за същността и началата на демократизма. Всъщност, разглеждайки въпроса за демократизма, те обсъждаха проблема за структурната анатомия на обществото. Като признаваха, че в общественото развитие класата играе най-важна роля, добавяха погрешно, че обществото не се дейло само на класи⁸³. Един техен теоретик — Ст. Гидиков — смяташе, че в обществото има групи като духовенството, военната бюрокрация или градското и селското население, които не могли да се нарекат или включат в никакви класи. Тези неверни теоретични определения бяха подложени на унищожителна критика от Д. Благоев. След изчерпателното анализиране на радикалдемократическата теория за обществото той изказва съгласие само с един извод на опонентите си, че между материалистическото схващане и това на младите демократи съществува грамадна разлика⁸⁴. Д. Благоев прави паралел между идеите на радикалдемократите и широките социалисти, като подчертава, че възгледите на първите са идентични с тези на кръжока около „Общо дело“, тъй като и

⁷⁸ Благоев, Д. Съчинения. Т. 10, с. 36.

⁷⁹ Пак там, с. 37.

⁸⁰ Пак там, с. 43.

⁸¹ Пак там, с. 44.

⁸² Пак там, с. 179.

⁸³ Гидиков, С. За демократизма. — Демократически преглед, 3 (1905), № 1, с. 16.

⁸⁴ Благоев, Д. Съчинения. Т. 10, с. 185.

двете направления са дребнобуржоазни и смятат, че демократическите стремежи са „вродени“ в душата на българския народ и не признават класовия му състав⁶⁵.

Взаимоотношенията на тесните социалисти с младите демократи бяха очертани в главните си направления, когато изявилата се политическа група на Н. Цанов, Т. Влайков, Ил. Георгов, Д. Филов и др. се оформи в партия⁶⁶. Учредителният конгрес на Българската радикалдемократическа партия се проведе през август 1906 г. и сплоти създадените по-рано организации и групи в единно партийнополитическо движение⁶⁷. Поемайки официално пътя на самостоятелна обществено-политическа борба, радикалдемократите се отзоваха в атмосфера, в която почти всички политически партии не само ѝ се противопоставиха, но и отрекоха нуждата от нейното появяване. Само БРСДП (т. с.) се отнесе към новата политическа партия съчувствено, но и критически я оцени.

Като схващаше, че Радикалдемократическата партия представлява дребната буржоазия и е организация за политическа борба на тая класа, революционната марксистка партия не омаловажи факта на появата на една нова политическа формация на обществената арена. Тесните социалисти погледнаха внимателно и с разбиране на прокламиралата се партия на българските радикалдемократи, характеризирайки я като носител на илюзиите на дребнобуржоазната класа и демократстващата интелигенция за примиряване чрез компромиси на непримиримите класови противоречия. Но същевременно смятаха, че тя би могла да допринесе известна полза, ако стане строго демократична и развива активна агитационна дейност сред дребнобуржоазните маси, за да ги откъсне от другите реакционни буржоазни партии. По преценка на БРСДП (т. с.), ако Радикалдемократическата партия върви по този път, тя би усилила демократическото течение в политическия живот на страната⁶⁸. Тази роля ѝ се даваше до времето, когато ще се засили пролетарската социална демокрация и ще отпадне обществената необходимост от съществуването на Радикалдемократическата партия.

Тесните социалисти анализираха прецизно програмата на Радикалдемократическата партия и показваха основните ѝ недостатъци. Като признаваше, че програмата на Партията на радикалдемократите има редица наистина радикални точки, Д. Благоев отбелязва, че тази партия действително е представителка на левицата на буржоазната класа⁶⁹. Но както може да се види от радикалдемократическата програма, призоваваща към създаване на партия от „борци“ за осъществяване на демократическо обществено устройство, тя не изхожда от интересите на никоя класа, а взема под своя закрила противоречивите интереси на разни класи, на средни и дребни земеделци, занаятчии и работници и даже на капиталистите⁷⁰. Тези „народни“ слоеве с противоположни интереси и твърде различно обществено-икономическо положение, изтъква Д. Благоев, не могат да прегърнат политическия идеал на радикалдемократите за „социална справедливост“ и за равномерно разпределение на богатата⁷¹. В тази противоречивост на програмата и поставените крайни цели той вижда основните недостатъци и невъзможността

⁶⁵ Пак там, с. 187.

⁶⁶ Вж. Стефанов, Х. Българската радикална партия 1906—1949. С., 1984, с. 24.

⁶⁷ Вж. Стефанов, Х. Образуване и начална дейност на Българската радикалдемократическа партия. — Исторически преглед, 36 (1970), № 4, с. 33.

⁶⁸ Работнически вестник, № 8, 27 септ. 1905.

⁶⁹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 10, с. 313.

⁷⁰ Пак там, с. 310.

⁷¹ Пак там.

на радикалдемократите да реализират обществения си идеал, т. е. дребнобуржоазното обществено устройство.

Като се спира на ония пасажи от програмата и устава на новата партия, в които се говори, че се разчита и на работниците за погълване на редовете ѝ, Д. Благоев посочва, че радикалдемократите далеч не могат да бранят и да удовлетворят интересите на революционната класа⁹². Въпреки че дейците на новата партия твърдяха, че приемат идеала на социализма в неговата радикалдемократическа форма, т. е. като далечна и непостижима цел, към която можем само да се стремим, тесните социалисти се противопоставиха на желанието им да проникват в средите на работничеството⁹³. Стояща на основите на господстващия обществен строй, включително с нейните социални реформи, които не отричаха експлоатацията, Радикалдемократическата партия бе смятана от тесните социалисти за вредна по отношение на интересите на работническата класа. Затова марксистите се бореха против опитите на радикалдемократите да привличат на своя страна освен дребнобуржоазни елементи и работници с искания за покровителстване на наемния труд и свободно организиране на пролетариата в самостоятелни, неутрални в политическо отношение професионални синдикати.

Засягането на работническия въпрос в програмата на Радикалдемократическата партия я поставяше в пряк идеен контакт и открита политическа конфронтация с партията на тесните социалисти. Българските радикалдемократи имаха специфични дребнобуржоазни социологични виждания по въпроса за работническата класа, нейните борби и цели. В програмата си те настояваха в полза на работниците да се подобрят условията на труда и се облекчи положението им чрез широко и специално законодателство. Според радикалдемократите наемниците във фабричното производство не трябва да бъдат подлагани на нечовешка експлоатация. Отношенията между господари и работници трябва да се регулират чрез трудови договори под контрола на държавата⁹⁴. В програмата се признаваше, че работничеството трябва да се организира в професионални сдружения и чрез стачки да води борба за подобряване на своето положение. Под влияние на френските леви радикали българските радикалдемократи възприеха идеята, че работничеството като един от най-активните елементи на общественото производство трябва да взема участие в управлението на капиталистическите предприятия и в разпределението на печалбите⁹⁵. Говорейки за еманципация на работничеството, радикалдемократите твърдяха, че може да се ускори частът, когато всеки член на обществото ще има право на пълния продукт на своя труд, което ще бъде осигурено от работната кооперация и от народната държава⁹⁶. Всъщност с това се прокарваше ласалианският възглед, който се споделяше от някои социалдемократически партии на Запад, откъдето бе взет и намерия място в програмата и възгледите на българските радикалдемократи.

За вложените в програмата възгледи относно работническата класа Българската радикалдемократическа партия бе обвинявана от буржоазните политици, че върви успоредно със социалдемократията и мълчаливо приема марксизма⁹⁷. В действителност радикалдемократите, макар и да се различаваха от другите буржоазни партии по своите идеи за мястото и значението на

⁹² Членска карта, програма и устав на РДП. С., 1906.

⁹³ Благоев, Д. Съчинения. Т. 10, с. 501.

⁹⁴ Влайков, Т. РДП и работничеството. — Демократ, № 11, 24 ноем. 1905.

⁹⁵ Влайков, Т. Случайни бележки. — Демократически преглед, 4 (1906), № 4, с. 568.

⁹⁶ Déclaration du parti radical-république et radical-socialiste. Paris, 1905, p. 250.

⁹⁷ Василев, Г. Радикализъм и социализъм. — Ново общество, 1 (1905), № 4, с. 360.

работническата класа, признаваха само отчасти обществената роля и правото на съществуване и изява на пролетариата. Радикалдемократическите възгледи не допускаха самостоятелна дейност, а още по-малко не виждаха и не признаваха историческата мисия на работническата класа за преобразуване на обществения строй. Радикалдемократите теоретизираха, че внасящата в работническата класа „индивидуален дух“, т. е. класово съзнание, Социалдемократическа партия едва ли ще се превърне скоро във внушителна сила на обществената арена. И повече като привидно благоразположение, отколкото като аргументация радикалдемократическият теоретик Ив. Харизанов изказа симпатиите си към тесните социалисти и им препоръча „да пощадят нашето отечество от нещастията на едно пролетаризиране“, сякаш някой можеше да регулира буржоазнокапиталистическото развитие⁹⁸.

Като поставяха работническия въпрос в програмата си, радикалдемократите не го ограничаваха в тесните рамки на дребнобуржоазните разбирания, т. е. че се касае само за естествения отпор на пролетариата срещу експлоатацията. Те изтъкваха, че в новите политически условия на преден план излизат въпросите за организирането на работниците, издигането на съзнанието им и намирането на подходящи средства за борба. Сочейки пътищата за решение на работническия въпрос, радикалдемократите отбелязваха провала на либерализма или „манчерството“, но същевременно не приемаха и препоръките на революционните социалдемократи. Радикалдемократическата партия смяташе, че издигането на работниците и осигуряването на равностойни права за човешкото им съществуване ще се постигне чрез утвърждаването на самостоятелната инициатива на новата класа и чрез изменения на законодателството в демократичен дух. Този социалреформизъм беше отбелязан в програмата на радикалдемократите. Но въпреки че сочените пътища и средства за решение на работническия въпрос поставяха Радикалдемократическата партия на илюзорни идейни позиции, тя признаваше, че отстраняването на бедствията на пролетариата е в интерес на цялото общество. Партията на радикалдемократите говореше, че работническия въпрос трябва да заеме важен дял в обществените борби. Затова тя защити правото на наемните работници да се сдружават и в името на своите интереси да предявяват искания и да стачкуват за подобряване на материалното си положение. Но в отношението си към различните категории държавни наемници и служители Радикалдемократическата партия не беше последователна. Тя изцяло признаваше правото на работниците от капиталистическите предприятия на стачка и оказваше в много случаи немалка подкрепа. В радикалдемократите обаче нямаше единно мнение за правото на стачка на всички наемници. Затова в изострените борби на българския пролетариат те не съдействаха за тяхното разгръщане, макар че претендираха за ролята на защитници на работническите интереси и имаха известно влияние сред транспортните работници.

Някои радикалдемократи смятаха, че само на известни категории държавни служители не трябва да се отказва правото на стачка. Те сочеха, че ако се обяви стачка в публичната власт, която обхваща службите на администрацията, войската, съдилищата, данъчните институции и др., би настъпил обществен хаос. Но същевременно се успокояваха, че тези държавни служители не стачкуват поради това, че имат високо възнаграждение и че съзнават отговорния характер на службите си в държавата. Те отказваха правото на стачка и на други категории служители — лекари, аптекари и

⁹⁸ Харизанов, И. Принос към характеристиката на политическите партии. — Демократически преглед, 4 (1906), № 3, с. 287.

някои разряди наемници, свързани със специални обществени задължения. И макар да признаваха стачките на наемниците, радикалдемократите смятаха, че държавата не трябва нито свободно да ги позволява, нито да ги забранява със закон⁹⁹.

Друга част от радикалдемократите се придържаха по-строго към партийната си програма и бяха защитници на икономически по-слабите слоеве от обществото. Бидейки за реформи, които повдигат материалното и културното положение на работническата класа, за защита на женския и детския труд, за установяване на нормален 8-часов работен ден с неделна почивка, за недопускане на ограничения в нейното синдикално движение, за въвеждане на задължителна държавна застраховка, те препоръчваха стачката като средство за тяхното постигане. Но като нямаха правилно разбиране за хода на класовата борба, поддържниците на правото на стачка смятаха, че работниците трябва да поставят само икономически искания. В случай, че стачката придобие политически характер, според тях по-нататъшната борба трябва да се пренесе от улицата и фабриката в парламента¹⁰⁰.

Различията в Радикалдемократическата партия, относно стачките на работниците се дължаха на смесицата от идеи в нейния идеологически арсенал. Дребнобуржоазна по състав и възгледи, тя не можеше правилно да схване същността на класовите отношения, а се мъчеше теоретично да примирява и да заглажда социалните конфликти с надеждата, че е възможно и наложително да се избегне пролетарската революция.

Въпреки ограниченото схващане на класовата борба и ролята на стачките, Радикалдемократическата партия вземаше страната на работниците в протестите им против капиталистическата експлоатация. Тя оказваше най-голяма помощ на железопътните работници и служители и не се противопоставяше, когато те вдигаха стачки. В Народното събрание парламентарната група на радикалдемократите отправи питане до министъра на Общите сгради, пътищата и съобщенията за неговия отказ да приеме служачи от железниците, които искаха да изложат желанията на работниците от транспорта за подобряване на тежкото им положение¹⁰¹. Радикалдемократическата партия се обяви против преследванията, предприети от министър Д. Петков въз основа на чл. 443 от Наказателния закон, предвиждащ строго наказание на стачкуващите транспортни работници през 1906 г.

Радикалдемократите осъдиха публично Търговското дружество и онези реакционни политически партии, които под претекст за запазване на реда призоваха правителството да използва всички средства за подавяне на транспортната стачка през 1906 г. Централният комитет на Радикалдемократическата партия издаде окръжно до своите организации за оказване на подкрепа и събиране на материални помощи за нуждаещите се, както и за солидаризиране с транспортните работници в предизвиканата от правителството стачка. Чрез политическите си приятели от Германия радикалдемократите обезпечиха и международна парична помощ за стачниците¹⁰². Борбата на транспортните работници изискваше всеобща подкрепа. Разбирайки това, радикалдемократите призоваха за солидарност в борбата срещу правителството. Те отправиха призив към Учителския съюз, в който имаха известно влияние, да подкрепи стачката на транспортните работници¹⁰³. А когато

⁹⁹ Гидиков, С. Против стачката на чиновниците. — Демократически преглед, 5 (1907), № 4, с. 367.

¹⁰⁰ Демократ, № 14, 14 дек. 1906.

¹⁰¹ ЦДИА, ф. 173, оп. 2, а. е. 2127, л. 4.

¹⁰² ЦДИА, ф. 152, оп. 1, а. е. 19, л. 84.

¹⁰³ ЦДИА, ф. 1007, оп. 1, а. е. 25, л. 1.

правителството мобилизира запасни войници за погълване на жп персонал, за да принуди стачкуващите железничари да отстъпят, Радикалдемократическата партия обяви, че това е произвол и непростима злоупотреба с властта. По-късно нейната парламентарна група внесе в Народното събрание предложение за даване агитация на съдените стачници¹⁰⁴.

Радикалдемократическата партия работеше упорито за професионалното организиране на работническата класа. Тази дейност обаче не спомагаше на българския пролетариат за повишаване на класовото му съзнание. Обективно Радикалдемократическата партия пречеше на самостоятелната и съзнателната борба на работническата класа. Радикалдемократите не допускаха и не разбираха, че икономическата борба на пролетариата може и трябва да се издига до нивото на политическата, чрез която да се постигне освобождение от капитала и премахване на експлоатацията. Те мислеха, че професионалното движение не трябва да усвоява политически елементи и цели. Радикалдемократите забавяха процеса на класовото осъзнаване на пролетариата най-вече с теорията си за политическия неутралитет на професионалното движение. Като имаха предвид, че работническото в тоя момент е слабо и недобре организирано, те смятаха, че то няма самостоятелно значение и твърдяха, че е необходимо да се съедини и се слее с борбата на дребните селяни и занаятчии. На този обединен съюз от обществени слоеве Радикалдемократическата партия поставяше ограничени задачи. Тя смяташе, че работниците, дребните селяни и занаятчиите трябва да се борят само за утвърждаване на демокрацията. Радикалдемократическата партия дори отричаше на работническата класа способността сама да направи нещо съществено за разширяване на демокрацията и затова трябва да играе подчинена роля като обществена сила. Въпреки че поставяше българския пролетариат в това положение, тя го смяташе за особеност в страната, но не и за Запад, където според нея има силно работническо движение, което с право се бори самостоятелно под политическото ръководство на социалдемократическите партии.

Във взаимоотношенията на радикалдемократите и тесните социалисти често пъти се отразяваха събитията, които ставаха извън България. Така в 1906 г. на шумелият словесен двубой между френския радикал Ж. Клемансо и социалдемократа Ж. Жорес по въпросите на програмата и политиката на техните партии застави и българските марксисти и радикалдемократи да изразят отношението си. Българските радикалдемократи смятаха, че Клемансо в парламентарната си реч е обосновал по блестящ начин програмата на правителството и еволюционния дух на неговата политика¹⁰⁵. Заедно с това Клемансо се беше опитал пред лицето на Жорес да обори социализма и да докаже, че социалдемократите, макар и да говорят за експроприация и превръщане на частната собственост в колективна, нямат своя програма, а са присвоили тая на радикалите. Българските радикалдемократи изразиха убеждението си, че със знаменития словесен дуел радикализмът ще разреши благополучно избухналите социални конфликти между френската работническа класа и капиталистите, на чиято страна бяха застанали държавата и партията на Клемансо¹⁰⁶. Но почти всички хвалебствия по словестния дуел бяха разобличени от тесните социалисти. Д. Благоев посочва, че Клемансо действително е произнесъл блестяща реч, но той не е могъл да обори

¹⁰⁴ Дневници (стенографски) на XIII ОНС, I и. с., № 1, с. 285.

¹⁰⁵ Табаков, Й. Дуелът Жорес — Клемансо. — Демократически преглед, 4 (1908), № 8, с. 863.

¹⁰⁶ Работнически вестник, № 78, 20 юни 1906.

социалистическия идеал и само е повторил всеизвестното недомислие за „утопия“ на социализма¹⁰⁷. Той признава, че Клемансо остроумно е защитил програмата и политиката на партията си и е направил опит да убеди социалната демокрация да приеме „общоделския път“, който Жоре е бил поел вече, но не е могъл да обори научния социализъм.

Между радикалдемократите и тесните социалисти изникнаха спорове по нови въпроси от политическата обстановка в България през 1906 г. Например във връзка с общия повик против личния режим радикалдемократите бяха обявили публично вижданията си, че неговото налагане се дължало както на превръщането на управляващите партии в котерии, така и поради амбициите на монарха¹⁰⁸. Това разбиране насочваше борбата на Радикалдемократическата партия повече върху неконституционните прояви на монархизма, отколкото срещу неговото съществуване. Те пледираха идеята за прераждане на буржоазните партии въпреки природата им, която се диктуваше от обществено-икономическото развитие. Тесните социалисти намираха известни елементи на достоверност и подчертаваха, че радикалдемократите са принципи противници на личния режим¹⁰⁹. Но макар и противник на личния режим, Радикалдемократическата партия имала неясни възгледи като представител на дребната буржоазия, която не е революционна класа и от нея не можело да се очаква някаква прогресивна инициатива. Въпреки че публично и в Народното събрание дейците на Радикалдемократическата партия се „ежели“ на личния режим, като говореха, че „онова, което българският народ не може да вземе с прогрес“, ще го извоюва с „революция“, буржоазната левица бе твърде слаба, за да сложи край на личния режим¹¹⁰. Според Д. Благоев тази слобост произтичала от зависимостта на дребната буржоазия от едрокапиталистическата и затова „бунта“ на левицата против личния режим винаги ще завършва с неуспех. По силата на тези обстоятелства, въпреки настроението против личния режим радикалдемократите заедно с другите си събратя от буржоазната левица ще изпаднат в комично положение и никога няма да намерят изход от създадената криза в управлението на конституционната монархия.

В противовес на буржоазната левица и Радикалдемократическата партия Д. Благоев посочи, че само пролетарската класа е единствената сила в капиталистическото общество, способна да сломи и унищожи личния режим. Но за да стане това и за да отбие критиките на радикалдемократите, че социалдемократите не се включват заедно с всички опозиционери в борбата срещу личния режим, Д. Благоев посочва, че работническата класа все още не се е превърнала в съзнателна обществена революционна класа¹¹¹.

Като отстоява тезата за проникването на работническата класа от идеите на социализма и насочването ѝ към завладяване на политическата власт, Д. Благоев смята, че в буржоазното общество социалдемократцията е единствената политическа организация, която ще сложи край на „личния режим“¹¹². Ако това бе обективна историческа истина, тесните социалисти недооценяваха политическия принос на дребнобуржоазните сили в разобличаването и в борбата срещу личния режим и специално поведението на българските радикалдемократи. Дори само обявяването на Радикалдемократическата партия против личния режим и неговите крепители в лицето на

¹⁰⁷ Благоев, Д. Съчинения. Т. 10, с. 37.

¹⁰⁸ Влайков, Т. Личният режим у нас. С., 1911, с. 77.

¹⁰⁹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 56.

¹¹⁰ Дневници (стенографски) на XIII ОНС, I р. с., № 3, с. 192.

¹¹¹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 57.

¹¹² Пак там, с. 58.

другите буржоазни партии бе положителна проява на политическите водачи на дребнобуржоазните народни слоеве, която социалдемократията трябваше да подкрепи по-осезателно.

Предприетите атаки против личния режим от Радикалдемократическата партия бяха започнати и провеждани по време на управлението на Второто стамболовистко правителство. Радикалдемократите хвърлиха всички сили срещу неговата законодателна дейност, като призоваха останалите опозиционни на режима политически партии, в това число и БРСДП (т. с.) да съгласуват действията си за постигане на желаната от всички цел — сваляне на кабинета на Д. Петков и ликвидиране на личния режим. Наистина в призива си за обща борба срещу личния режим и неговите поддръжници Радикалдемократическата партия не се обръщаше изрично към тесните социалисти. Но тя смяташе, че и Тесносоциалистическата партия, въпреки особените си виждания, ще се присъедини в общите акции на опозицията.

След като тесните социалисти не се отзоваха на общо отправената покана, радикалдемократите излязоха срещу тях с няколко критики за поведението им към стамболовисткото правителство. Радикалдемократите ги критикуваха, че като политически водачи на работниците не се борят срещу стамболовисткото правителство. Те изказваха неодобрение на характеристиката, направена от Г. Кирков на Плевенския конгрес на БРСДП (т. с.) през 1907 г., че „сегашното правителство е най-способното буржоазно правителство“¹¹³. Допълнително се отправяха критики, че във връзка с нападението на клуба на тесните социалисти в гр. Станимака (Асеновград) от полицията, БРСДП (т. с.) е направила само „формален“ протест. Радикалдемократите отправиха критика към тесните социалисти, че не взели определено становище към стачката на железничарите от 20 декември 1906 г. А Радикалдемократическата партия подкрепи стачката и пое отговорността за освиркането на Фердинанд, направено от студенти и работници¹¹⁴.

Като мислеха, че трябва да се създаде широко народно движение против личния режим и стамболовисткото правителство на Д. Петков, радикалдемократите възприеха идеята за формиране на „Патриотичен блок“ от опозиционните партии. Те смятаха, че към този блок могат да бъдат привлечени ако не пряко, поне косвено и тесните социалисти. За да убедят тесните социалисти да приемат идеята за патриотичен блок, те се опитаха да теоретизират по политическата обстановка и да докажат от „марксистка“ гледна точка, че всички опозиционни сили трябва да влезат в „народното“ движение против стамболовисткото правителство и личния режим. Изтъкваша, че правителството е посегнало върху свободите на всички социални слоеве, включително и върху коалиционното право на работниците за сдружаване¹¹⁵. А след като бяха приети от Народното събрание законите за печата и за анархистите, радикалдемократите смятаха, че тези реакционни изстъпления на правителството ще наелектризират масите и ще раздвижат всички социални слоеве. С такива разсъждения те се надяваха да убедят тесните социалисти в качеството си на политически водачи на работниците да се приобщат към общата борба против реакцията.

В отговор на критиките и радикалдемократическите виждания и внушения тесните социалисти отстояха самостоятелната си позиция. Д. Благоев разкри котерийните мотиви на партиите от т. нар. патриотичен блок, които нямаха нищо общо с борбата на работническата класа срещу реакционната политика

¹¹³ Демократ, № 71, 17 юли 1907.

¹¹⁴ Дневници (стенографски) на XIII ОНС, IV р. с., № 4, с. 1406.

¹¹⁵ Мавродинов, С. Две тактики. — Демократ, № 43, 3 апр. 1907.

на стамболовисткото правителство. Опозиционните партии главно народняшката и цанковистката си поставяха за цел под лозунга за сваляне на правителството и премахване на личния режим да наложат своя власт, която нямаше да е по-малко реакционна към работническата класа. Затова тесните социалисти не можеха да поддържат идеята за патриотичния блок¹¹⁶.

Гнилата основа на идеята за „Патриотичен блок“ се очерта и пред самите радикалдемократи, когато другите партии и главно широките социалисти не ги приеха за равностойни партньори. Не успели с идеята за сближение, тъй като радикалдемократите искаха да се приеме от опозиционните партии обща платформа с демократически искания за борба и за управление, те обявиха сами, че ще продължават отпора срещу правителството и личния режим вън и паралелно с Блока¹¹⁷. С това си изявление те показаха илюзиите си по отношение на патриотичния блок и грешката в критиките спрямо поведението на тесните социалисти.

Въпреки че тесните социалисти правилно отстояваха позицията си на самостоятелна борба предвид котерийните цели на опозиционните партии, те допуснаха грешки главно по оценките за личния режим и ролята на отделните демократични обществени елементи. Като смятаха, че личния режим е съюз на монархизма и военнбюрократическата система, както и рожба на естествените икономически условия, те заключаваха, че „днес в България няма обективни“ предпоставки за премахването му, както и за свалянето на стамболовисткото правителство¹¹⁸. Дори преценяваха, че личния режим е необходим етап за първоначалното натрупване на капитала. В случая тесните социалисти, макар да насочваха борбата на работниците против реакционното правителство като изразител на целокупните интереси на буржоазната класа, не отчитаха съществуващите различия в класовия противник и не съзнаваха, че създаването на по-демократически политически условия са по-изгодни за пролетариата. Вместо това тесните социалисти гледаха на стоящите извън работническата класа обществено-политически сили като на една „единна реакционна маса“. И макар да признаваха неизбежния факт, че с наличието на личния режим и властвването на стамболовисткото правителство става все по-зле, да отчитаха цялата им реакционност, те заявяваха, че не се боят толкова „от злото“, защото виждали в него революционния бацил, който давал живот на „доброто“¹¹⁹.

В оценката на общата дейност на буржоазните опозиционни сили срещу личния режим и стамболовисткото правителство тесните социалисти също допуснаха известна грешка. Разбира се, буржоазната опозиция преследваше котерийни цели и безогледно използваше всякакви средства за компрометиране на правителството. В стремежа си да създаде „народно движение“ против личния режим и правителството буржоазната левица поощри железничарите към стачка и даже се опита да предизвика работническа „генерална стачка“¹²⁰. Стамболовисткото правителство отговори с терор, нови закони против свободите и правата на гражданите, подвеждане под отговорност на стачкуващите работници и лишаване от право на сдружаване на държавните служители. Тези изстъпления на правителството според тесните социалисти бяха предизвикани от дребнобуржоазните противници на личния режим, но бяха окачествени неоснователно като агент-провокатори на

¹¹⁶ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 110.

¹¹⁷ НБКМ — БИА, ф. 15, а. е. 304, л. 4.

¹¹⁸ Ново време, (1907), № 5—6, с. 284.

¹¹⁹ Пак там, с. 279.

¹²⁰ Димитров, Г. Съчинения. Т. 1, с. 58.

монархизма¹²¹. Вярно е, че от борбата на буржоазната левица не можеше да се очаква премахването на личния режим, нито да възтържествува „демократията“, но неправилно се преценяваше съпротивата на опозицията като такава, която е засилила монархизма и реакцията¹²². Тесните социалисти не съзираха, че с тоя двубой между личния режим и явно корумпираната буржоазия ще се отслабват взаимно класовите противници на пролетариата. Нещо повече — отричайки по принцип методите и средствата на борба на буржоазната левица срещу личния режим, тесните социалисти допускаха грешка като преценяваха, че събитията от 3 януари 1907 г. са организирани от нейните „партизани“. С това на буржоазната левица се приписваше неоснователно такъв политически акт от важно значение в борбата срещу монархизма и сервилната политика на българската буржоазия. А по отношение на радикалдемократите, които изгъкваха като по-устойчиви от всички буржоазни и дребнобуржоазни противници на личния режим, тесните социалисти пресилено характеризираха дейността им за „шумна и смешна“. Коментирайки разобличителните речи на Н. Цанов в парламента, Г. Георгиев отбеляза, че се потъпква свободата на народния представител с изключването на радикалдемократическия водител за 5 заседания, но повече набляга на „празния шум“, вдигнат от буржоазната левица¹²³. Погрешно се преценява, че радикалдемократическия деец се стреми да отвлече вниманието на работническата класа и да прикрие растящите капиталистически противоречия.

С по-нататъшното участие на БРСДП (т. с.) и РДП в политическия живот на страната във взаимоотношенията им започнаха да се прешлитат нови въпроси и да си отправят различни критики. Такъв въпрос бе за непосредствената общинска дейност на радикалдемократите, а впоследствие и тая на тесните социалисти в общините. Тъй като в общинските избори през юни 1908 г. Радикалдемократическата партия беше спечелила няколко градски и селски съвета, тя разработи програма за практическа дейност и обяви, че ще претвори в живо дело социално-икономическите си възгледи¹²⁴. Дори бе изготвена специална програма за Видинската община, чийто кмет Д. Балев имаше амбицията да създаде образец на радикалдемократическото управление. Но след едногодишно „кметуване“ радикалдемократическата общинска програма се оказа неизпълнена. С основание тесносоциалистическия съветник във Видинската община Т. Петров посочи в печата недостатъците в практическата общинска дейност на радикалдемократите. Освен че бяха направили публично достояние грабежите на стамболовистите в общината на Видин, с нищо друго почти не можаха да се проявят¹²⁵. Той изтъкна още, че сблъсквайки се с опекунството на централната власт, Видинският общински съвет не можа да утвърди истинска автономия, каквато задача имаше в програмата си. Радикалдемократите трябваше да признаят, че биха могли да изпълнят общинската си програма само ако проведат по-решителни реформи и стопански мероприятия и главно да наложат промяна в системата на общинските данъци.

Под критиката на тесните социалисти попаднаха и някои погрешни стъпки на Радикалдемократическата партия — въпросът за отношението ѝ по разтурянето на XIII ОНС. Водейки борба против стамболовисткото прави-

¹²¹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 116.

¹²² Пак там, с. 117.

¹²³ Г-в, Г. (Г. Георгиев). Борбата срещу личния режим в Камарата. — Работнически вестник, № 25, 2 ноем. 1907.

¹²⁴ Петров, Т. Политиката на радикалския общински съвет във Видин. — Работнически вестник, № 3, 22, 23, 24 от 4, 19, 21, 23 юли 1910.

¹²⁵ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 412.

телство за налагане на „истинско“ парламентарно управление, тя възприе повикът на другите опозиционни партии за преждевременно разтуряне на Народното събрание. А на XIII ОНС предстоеше последната му сесия от четиригодишния мандат. Тесните социалисти с основание посочиха на радикалдемократите, че са се подвели по внушенията на другите неуправляващи буржоазни партии и изпадат в неловко положение, тъй като призовават за разтуряне на Камарата, т. е. за една непарламентарна разправа с избраното XIII ОНС. Изтъкваше се, че колкото и да не се харесва законодателната политика на стамболовисткото правителство, все пак тя се осъществява чрез избран, макар и с машинации парламент. Искането на радикалдемократите за разтуряне на XIII ОНС преди края на мандата би означавало на практика повикването от княза на друго правителство пак „отгоре“. По такъв начин те биха дали възможност на личния режим отново да се прояви без нежелателни последици за него. Тесните социалисти изтъкват с право непоследователната позиция на радикалдемократите, че борбата им всъщност не е за „тържеството на демокрацията“, а за да накарат княза да смени един кабинет с друг. Според Д. Благоев вместо искане за разтуряне на XIII ОНС от княза, радикалдемократите трябваше в последната сесия да критикуват неговата четиригодишна законодателна дейност и да подготвят народа за парламентарните избори за XIV ОНС¹²⁶.

Непосредствената парламентарна практика също беше подложена на критика от тесните социалисти. Депутатите на Радикалдемократическата партия Н. Цанов, Т. Влайков, Ил. Георгов и А. Страшимиров действително вдигнаха голям шум при отговора на тронното слово по университетския въпрос и новите професори, назначени във Висшето училище, но не се досетиха да разкритикуват цялата законодателна дейност на XIII ОНС и общата политика на правителството¹²⁷. А опитът на Т. Влайков да докаже, че народът не искал „днешното правителство“ с факта, че били проведени 286 селски митинги, по оценката на тесните социалисти прозвучал съвсем неубедително и несериозно¹²⁸. Д. Благоев сочи за положителна проява на радикалдемократите в Народното събрание само изразеното от тях възмущение за грабителската и „разсипническата“ финансова дейност на правителството.

В процеса на текущите взаимоотношения на тесните социалисти с радикалдемократите бяха засегнати въпроси на марксистката теория. Това се отнасяше до отделни определения на понятия и термини, с които си служи марксистката диалектика и политикономията. Един от радикалдемократите се опита да излезе с разработка на някои основни въпроси на марксизма, като в редица моменти предаваше, доколкото е разбрал, философските възгледи на Маркс и същевременно допускаше грешки, една от които бе схващането му за многото „видове“ материализъм¹²⁹. Злополучният критик на философията на марксизма се мъчеше да открие противоречия в положението, че „битието определя съзнанието“, но без да се осмели да го отхвърли изцяло като погрешно. С още по-неаргументирана критика си послужи същият радикалдемократически теоретик, който мислеше, че е „хванал“ тесните социалисти в непоследователност при третирането на въпроса за определящото значение на производителните сили спрямо производствените отношения. По-точно той

¹²⁶ Пак там, с. 413.

¹²⁷ Пак там, с. 414.

¹²⁸ Дневници (стенографски) на XII ОНС, I р. с., № 5, с. 144.

¹²⁹ Нинов, М. Основните въпроси на марксизма. — Демократически преглед, 7 (1909), № 7, с. 839.

критикуваше Д. Благоев, че приемал тезата за определящата роля на производителните сили, а друг път — географската среда¹³⁰. Критикът дори го обвини, че не разбирал и изопачавал Плеханов, макар че по въпросите на теорията на социализма го наричаше „български Плеханов“. Следвайки възприетия способ радикалдемократическият теоретик смяташе, че е „изправил“ марксизма, като е изтъкнал първоизточника на обществените отношения в лицето на географската среда¹³¹. Неправилно взетите цитати и обърканите му понятия обаче бяха разкрити от Д. Благоев и бе изяснен въпросът за връзките на географската среда с производителните сили и производствените отношения¹³².

ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА НА РАДИКАЛДЕМОКРАТИТЕ И ТЕСНИТЕ СОЦИАЛИСТИ ПО НЯКОИ ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ И ТАКТИЧЕСКИ ВЪПРОСИ

Във взаимоотношенията между радикалдемократите и тесните социалисти намираха отражение преценките за партиите им, за тяхното непосредствено състояние и роля. По повод годишните отчети на политическите партии Ст. Костурков излезе с оценки за организирания обществени сили. Като разглеждаше „левите партии“, той изтъкваше, че най-дисциплинираната, единна и бойка обществена сила е партията на тесните социалисти. В преценките си привеждаше точните цифри за броя на организациите, членовете и гласоподавателите на БРСДП (т. с.) и целенасочено прави коментар върху процента на работническия елемент в нея¹³³. Но като споменава, че според отчета ѝ има само 14,8% фабрични работници и като подчертава, че работническия елемент е 4 пъти по-голям от този в Широкосоциалистическата партия, Ст. Костурков констатира, че в БРСДП (т. с.) в сравнение с другите социални категории в нея пролетариатът е малък, тя все още няма пролетарски характер. Това положение според него не давало възможност на БРСДП (т. с.) да играе голяма обществено-политическа роля. Дори смяташе, че в обществения живот на страната има нужда от съществуването на позначителна и с по-широко влияние социалдемократическа партия, за да може заедно с другите леви партии да се създава противотежест на буржоазните политически сили, с което ще се допринесе за обществения напредък и прогрес. Същевременно в редица оценки на радикалдемократите за партията на тесните социалисти се изтъкваше, че „догматизма“ на ортодоксалните марксисти пречи „да развият“ голяма организирана политическа сила. В радикалдемократическите писания се използваша определения за тесните социалисти като „социалдемократическата фракция на консерваторите“, макар че не наричаха и Широкосоциалистическата партия с по-благозвучни имена¹³⁴. А когато съпоставяха двете партии на тесните и широките социалисти, радикалдемократите винаги признаваха за истинска социалдемократическа само партията на първите. Наблюдавайки споровете между тесни и широки социалисти, те смятаха, че макар първите да са по-авторитетни на политическата сцена, „двете социалдемократически фракции“ хвърлят много енергия във взаимните си ежби, вместо да обърнат по-голямо внимание

¹³⁰ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 183.

¹³¹ Нинов, М. Благоевщина. — Демократически преглед, 7 (1909), № 4, с. 414.

¹³² Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 187.

¹³³ Костурков, С. Левите партии. — Демократически преглед, 8 (1910), № 4, с. 836.

¹³⁴ Демократ, № 1, 14 септ. 1906.

на участието си в обществените борби¹³⁵. Изразявайки дълбокото си убеждение, Ст. Костурков смяташе, че бъдещето принадлежи на радикалите и на социалистите и затова в момента първите трябвало да организират „работният народ“ от градове и села, а вторите — пролетариата¹³⁶.

По повод преценките на Ст. Костурков за парията на тесните социалисти Д. Благоев не закъснява да се отзове и да отхвърли поредицата от неправилни характеристики. В статията си „Между другото“ той изказва благодарност на Ст. Костурков за честта, че причислява и социалдемократите към „левите партии“¹³⁷. Но Д. Благоев иска да уточни към кои леви партии са причислени тесните социалисти. И поради това, че радикалдемократическият политик слага тесносоциалистическата партия в кръга на левите сили на буржоазната демокрация, т. е. при дребнобуржоазните партии, които са за частната собственост като основа на общественото производство, Д. Благоев отхвърля такава квалификация за тесните социалисти, понеже марксистката партия няма нищо общо с левите партии на буржоазната демокрация.

Д. Благоев възразява и на оценката по отношение на пролетарския характер на партията на тесните социалисти. Въпреки че Ст. Костурков не говори за тесносоциалистическата както за широкосоциалистическата партия, която е чисто дребнобуржоазна по състав, той взема за основа на характеристиката само фабричния пролетариат, а не споменава за допълнителния процент от занаятчийски, търговски и селскостопански работници, които също са наемници и социално-класово принадлежат към пролетариата¹³⁸. За Ст. Костурков тези работници не били пролетарии, поради което той подкрепя оценката си за слабия пролетарски състав на тесносоциалистическата партия с приведения процент само на фабричните работници. С това се подхранва тезата, че действителният характер на партията на тесните социалисти е „отрицание на самия социализъм“. Д. Благоев с основание иронизира Ст. Костурков и посочи, че и Радикалдемократическата партия може да се представи за пролетарска, тъй като основния ѝ състав бил от дребни земеделци, занаятчии и дребни търговци, които са утрешните пролетарии¹³⁹.

Вождът на тесните социалисти отхвърля и констатацията на радикалдемократическия лидер във връзка с борбата между марксистите и общоделците, която уж компрометирала социализма и приравнявала „двете социалдемократически фракции“ до обикновени котерии¹⁴⁰. В мисълта на Ст. Костурков той намира за вярно само това, че е компрометиран един „социализъм“, с който са се маскирали братята на радикалдемократите — общоделците. Д. Благоев посочва за компрометиран и радикализмът, с който социалстващите радикалдемократи се опитваха да заблудят работническата класа и близкостоящата социална среда от пролетаризиращи се дребни селяни и занаятчии.

При формиране на взаимоотношенията си в предвоенния период тесните социалисти и радикалдемократите изхождаха не от временните политически съображения на два противника на обществената арена. И едните, и другите се преценяваха с оглед на ролята, която щяха да играят съответните класови групи, от които изграждаха политическите си организации. Тесните социалисти се ръководеха от положението, че господстваща форма на производство в България през този период е дребнобуржоазният начин, който се измества

¹³⁵ Костурков, С. Левите партии. — Демократически преглед, 8 (1910), № 4, с. 838.

¹³⁶ Пак там.

¹³⁷ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 159.

¹³⁸ Работнически вестник, № 23, 21 юли 1910.

¹³⁹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 159.

¹⁴⁰ Костурков, С. Левите партии. — Демократически преглед, 8 (1910), № 4, с. 838.

все повече от по-високите капиталистически форми и средства. Недоволната от икономическото господство на капитала дребна буржоазия, се опитва безуспешно да се запази и да укрепи положението си. Д. Благоев оценява тази борба като реакционна в икономическо отношение, защото в желанието си да закрепят дребнобуржоазните форми на производство тя задържа обективно възходящото капиталистическо развитие¹⁴¹. Такава реакционна роля играе и изградената върху дребнобуржоазна почва Радикалдемократическа партия, чиито идеолози не могат да дадат перспектива за настоящото и бъдещото развитие на общество. Не можейки да противостоят на естественото развитие, те мислят да реформират капиталистическото общество, и то по най-несполучлив начин — като притъпят класовите противоречия чрез хармонизирането им. Идеите им се оказват ефимерни и неприложими и както картинно се изразява Г. Кирков, около радикалдемократите остава само един словесен „прахуляк“¹⁴².

Като правеха правилна оценка за икономическото значение на дребната буржоазия и безперспективността на възгледите на нейните идеолози, тесните социалисти допускаха грешка при определяне на един важен елемент в стратегията на социалдемократията. Изхождайки от положението, че едрата буржоазия развива индустрията и подтиква капиталистическото развитие на страната и с това създава условия за растеж на работническата класа до мощен фактор и обществена сила, Д. Благоев смяташе, че дребнобуржоазните партии, стоящи на другия полюс, играят отрицателна роля. На тая база той определяше стратегическите направления в борбата на работническата класа. Формулирайки тези направления, вождът на БРСДП (т. с.) смяташе, че работническата класа трябва да се бори против дребната буржоазия „съвършено самостоятелно“, но и „редом“ с буржоазията и доколкото нейната борба е „революционна“¹⁴³. Тесните социалисти допускаха грешка като смятаха, че политическата борба на дребната буржоазия срещу капитала е реакционна и с това отхвърляха един свой стратегически резерв в лицето на дребната буржоазия и нейните политически партии. Д. Благоев абсолютизирал мисълта на Маркс, че пролетариатът расте под господството на буржоазията и че той не може да стане обществено-политическа сила при господството на дребната буржоазия¹⁴⁴. Но ако този тезис напълно важи за икономическата област, в които условия пролетариата се изгражда като социално-класов фактор, не може да се приеме, че дребната буржоазия, чието икономическо господство затруднява или не позволява този процес, се превръща в по-опасен и прикрит враг от буржоазията¹⁴⁵.

След като тесните социалисти и радикалдемократите имаха определени възгледи едни за други, техните взаимоотношения продължаваха да се развиват върху усвоените партийнополитически принципи. Изразените между тях оценки и критики резонираха чрез последвалите събития от вътрешен и международен характер, с което се доизграждаше системата от взаимоотношения между двете партии. През целия военен период като участници в обществено-политическите борби радикалдемократите и тесните социалисти се стремяха да спазват не само принципите си, но и наложилите се норми на поведение един към друг. Общо взето, между тях продължи да владее дух на

¹⁴¹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 372.

¹⁴² Кирков, Г. Радикализъм и социализъм. — Работнически вестник, № 92, 4 юли 1908.

¹⁴³ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 376.

¹⁴⁴ Пак там, т. 13, с. 173.

¹⁴⁵ Пак там.

търпимост, да си отправят критики или одобрителни оценки и само в отделни случаи да се отричат.

Радикалдемократите даваха положителна оценка за някои качества на тесните социалисти и дори се влияеха при решаването на отделните свои вътрешнопартийни въпроси. Те се впечатляваха от високата дисциплинираност и принципната общественно-политическа борба на БРСДП (т. с.). Специално в борбата за премахване на личния режим радикалдемократите оценяваха положително поведението на тесните социалисти, макар че не смятаха партията им за първостепенен фактор, за какъвто сочеха Земеделския съюз. Но заедно с това те призоваваха тесните социалисти да не отбягват прякото участие с другите политически сили в борбата за разширяване на демокрацията и им препоръчваха да обърнат по-голямо внимание на близките обществени задачи¹⁴⁶. И въпреки че критикуваха тесните социалисти за стриктното им придържане в принципа на самостоятелната класова борба, радикалдемократите бяха повлияни от политиката на БРСДП (т. с.) по някои тактически въпроси.

Като участваща в законодателните, общинските и окръжните избори, налагаше се Радикалдемократическата партия теоретически да решава въпроса за отношението ѝ с другите политически сили. На III конгрес през 1908 г. въпреки изказаните противоречиви мнения тя прие резолюция против използването на изборните съглашения¹⁴⁷. Тесните социалисти дадоха положителна оценка на това ѝ решение. Дори посочиха резолюцията за забрана на изборните съглашения за знаменателна — с нея широките социалисти били поставени в „глупаво положение“ от техните „роднини“¹⁴⁸. За тази резолюция радикалдемократите бяха обвинени от широките социалисти, че са сектанти и че вземат „лош пример“ от тесните социалисти. И макар че в Радикалдемократическата партия имаше гласове за приемане на съглашение с партиите на земеделците и широките социалисти, на III конгрес се направиха предложения за изборни контакти с тесните социалисти. Някои делегати бяха предложили в изборната листа за Видинската околия да се включи и името на Д. Благоев заедно с това на Н. Цанов¹⁴⁹. Изказаното на конгреса предложение за влизане в съглашение с БРСДП (т. с.) обаче не бе направено в официална покана към тесните социалисти, тъй като се знаеше тяхната непреклонна позиция за самостоятелна класова борба. При това поддръжниците на това мнение бяха незначително малцинство.

С възприетата линия за самостоятелно участие в законодателните избори без съглашения с други политически партии радикалдемократите участваха през май 1908 г. в борбата за спечелване на повече места в XIV ОНС. Но резултатите за тях и за тесните социалисти не бяха добри. Водачите на Радикалдемократическата партия не успяха да влязат отново в Народното събрание. Само един радикалдемократ бе избран за народен представител. Радикалдемократическата партия участвуваше самостоятелно в законодателните избори и само нейната Белослатинска организация направи съглашение със земеделците, поради което беше мъмрена от централното ръководство. Това отклонение на радикалдемократите бе отбелязано и от „Работнически вестник“ и бе критикувано от тесните социалисти.

Още по-разобличителни критики бяха отправени от тесните социалисти срещу радикалдемократите, че не спазват конгресните си решения по повод на

¹⁴⁶ Костурков, С. Вътрешен преглед. — Демократически преглед, 7 (1909), № 7, с. 826.

¹⁴⁷ Демократ, № 3, 17 септ. 1908.

¹⁴⁸ Работнически вестник, № 49, 20 септ. 1910.

¹⁴⁹ НБКМ — БИА, ф. 192, а. с. 3, л. 36.

общинските избори. Като изтъкна факта за създаването на радикалсоциалистическия блок в изборната борба за овладяване на някои общини, „Работнически вестник“ прави извод, че най-сетне тези „политически роднини“ са се съюзили и „враждуващите по-рано братя“ са започнали да говорят на един език¹⁵⁰. Тесните социалисти отправиха критика на радикалдемократите и по повод на отношението им към новото правителство на Ал. Малинов, дошло по волята на монарха да смени стамболовистите. В тази критика се подчертаваше непоследователността на радикалдемократите, които бяха приели самостоятелното действие в политическата борба, но спрямо правителството на демократите взеха в началото поведение на изчаждане. С основание тесните социалисти нарекоха радикалдемократите, че са несъзнателни „оръдия“ на новото правителство¹⁵¹.

Всички тези критики на тесните социалисти към радикалдемократите бяха не толкова да се види непоследователността им, колкото да бъдат разобличени общоделците, които провеждаха линия на безразборни изборни съглашения. Но в тези критики на тесните социалисти имаше и градивен елемент, с чието възприемане от радикалдемократите можеха да застанат на по-определени и ясно формулирани политически позиции. С критиките си към радикалдемократите обаче тесните социалисти се стремяха да покажат неприложимостта на техните възгледи в политическата атмосфера на страната.

След като бяха показани някои от политическите им слабости, за които не можеха да намерят аргументирано оправдание, радикалдемократите също отправяха критика към тесните социалисти по други въпроси. Между двете партии се разгоря оживен спор по искането за въвеждане на пропорционалната избирателна система. Това искане бе заложено и в програмата на Радикалдемократическата партия. И тъй като под натиска на демократическата общественост правителството на Ал. Малинов беше обещало, но не въведе пропорционалната избирателна система, в политическите среди се разгоря полемика и на партиите се наложи да определят отношението си към нея. Взаимните критики между радикалдемократите и тесните социалисти продължиха и след като през 1911 г. правителството на народняците и цанковистите въведе частично пропорционалната избирателна система заедно с намерението да узакони постановлението за задължителното гласоподаване.

БРСДП (т. с.) се изказа не толкова против пропорционалната избирателна система, колкото срещу намерението на правителството с нейното въвеждане да се установи задължително гласоподаване. „Работнически вестник“ заяви, че „задължителното гласоподаване е една крайно реакционна мярка“, която ще служи на властващите буржоазни партии да закарат при урните със силата на закона несъзнателните градски и селски избиратели¹⁵². Вземайки за повод отношението на тесните социалисти към задължителното гласоподаване, радикалдемократите изказаха недоумение, че в програмата на БРСДП (т. с.) е записано в чл. 1, раздел II искането на „Всеобщо, еднакво, пряко избираемо и избирателно с тайно гласуване право за всички граждани без разлика на пол, при всички избори и гласувания“¹⁵³. Радикалдемократите отправиха критика към тесните социалисти, че с отношението си по въпроса за задължителното гласоподаване са се изравнили с демократите, либералите

¹⁵⁰ Работнически вестник, № 7, 23 юли 1909.

¹⁵¹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 12, с. 493.

¹⁵² Работнически вестник, № 59, 30 септ. 1910.

¹⁵³ Вж. Българската работническа партия (комунисти) в резолюции и решения. Т. 1. С., 1947, с. 206.

и широките социалисти и не са оценили правилно една реформа, която се съдържа и в искането за избирано право в собствената програма. Изтъкваше се, че това поведение на тесните социалисти е едно недоразумение и радикалдемократите призоваваха „Работнически вестник“ да признае, че щом задължителното гласоподаване е реакционна мярка, а правителството, „вслушало се в анатемите на социалистите — консерватори“, няма да го въведе, и народняците, и цанковистите биха изиграли прогресивна роля¹⁵⁴.

В отговор на критиките на радикалдемократите тесните социалисти излязоха със слаби аргументи, които не можаха да заличат създаденото впечатление от тяхното поведение. Те отричаха задължителното гласоподаване под предлог, че с него се парализират положителните последствия на пропорционалната изборителна система и в крайна сметка според тях всичко е насочено срещу „съзнателния пролетариат“¹⁵⁵. Но макар че в изводите си радикалдемократите отиваха до крайност, за да обвинят тесните социалисти в догматизъм, в отношението си по въпроса за пропорционалната изборителна система и главно по задължителното гласоподаване те допуснаха съществена грешка. Тесните социалисти не зачетеха демократическия характер на тази реформа, а се ръководеха в отношението си към нея от съображения за корисното ѝ използване от управляващите буржоазни партии, които само временно се отразиха на организираното работническо движение.

Двете партии си отправяха оживени публични критики и във връзка с изборите за Велико народно събрание и проектите за изменение на Конституцията. След като не можа заедно с други партии да пресече в XIV ОНС наложеното искане на монарха за изменение на Конституцията, Радикалдемократическата партия излезе със свой проект. В него се искаше въвеждането на пропорционалната изборителна система, разширяване на местното самоуправление, ограничаване правата на изпълнителната власт и засилване властта на Народното събрание като върховен орган на държавата, премахване на чл. 22, т. е. да отпадне разпоредбата за разпускането му от държавния глава¹⁵⁶. В проекта си за изменение на Конституцията радикалдемократите се обявиха против постановлението за клетвата на българските граждани, давана в името на държавния глава. И макар че в проекта за изменение на Конституцията нямаше искане за установяване на република или че сред радикалдемократическите деятели имаше някои по-особени предложения за създаване на сенат и др., все пак общият дух бе демократичен и прогресивен. Със застъпването на предложенията за разширяване правата на гражданите и ограничаване своеволията на монарха Конституционната платформа на Радикалдемократическата партия имаше подчертан прогресивен характер. Но тесните социалисти отправиха остра критика към нея, защото в проекта не се искаше промяна на чл. 10, 45, 46, 150 и др. А тези членове от Търновската конституция, които визираха правото на монарха да назначава министър-председателя, да утвърждава законите, приети от Народното събрание, да спира действието на законите под претекст на „вътрешна и външна опасност“ от гледна точка на буржоазната демокрация, според тесните социалисти са източник и юридическа основа на личния режим и сила на монархизма¹⁵⁷. Взимайки повод и от някои други предложения на радикалдемократите, като тези за предоставяне право на Върховния касационен съд да проверява изборите за Народно събрание и да решава кога

¹⁵⁴ Стаяков, А. Из нашия печат. — Демократически преглед, 9 (1911), № 7, с. 1030.

¹⁵⁵ Работнически вестник, № 59, 30 септ. 1910.

¹⁵⁶ Конституционна платформа на Радикалдемократическата партия. С., 1911, с. 25.

¹⁵⁷ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 362.

то е загубило доверието на избирателното тяло, тесните социалисти определиха тяхната конституционна платформа за реакционна. Затова във Великото народно събрание тесносоциалистическият народен представител Вл. Власовски не подкрепи радикалдемократическия проект и заедно с противопоставянето си на всички други партии заяви, че класовоосъзнатия пролетариат „отправя най-големите си стрели срещу земеделците, широките социалисти и радикалдемократите“¹⁵⁸. Макар Д. Благоев да признаваше, че срещу правителствените намерения за реакционно изменение на конституцията има една силна опозиция на „левите“ и „крайно левите“ партии от буржоазната демокрация, той квалифицираше предложенията на земеделците, общоделците и радикалдемократите за формални, антидемократически и антиработнически¹⁵⁹. А на публично събрание Д. Благоев и Г. Кирков се обявиха против радикалдемократическия проект за изменение на конституцията, с което още повече се изостряха отношенията между двете партии¹⁶⁰.

Взаимоотношенията на радикалдемократите и тесните социалисти се преплитат по събития, към които имаха приблизителни гледища, макар че изхождаха в оценките си от различни позиции. Такова събитие бе проведенният през месец юни 1910 г. в София Всеславянски събор¹⁶¹. Той имаше културно-икономическо и политическо значение и представляваше важно звено в подготовката на балканските военни конфликти. Радикалдемократите и тесните социалисти изразиха публично отношението си към събора. Първите се отнесоха критически към Втория всеславянски събор. Имайки в програмата си идеята за разбирателство между народите и конкретно за славянската солидарност, радикалдемократите се постаряха да оценят всестранно политическото значение на събора. Тъй като не бяха чужди на славянското сближение, радикалдемократите препоръчаха в дневния ред на събора да се разглеждат не само въпроси от културно естество, а да се поставят политически и други проблеми, чието обсъждане би дало по-голям принос за истинско славянско единение¹⁶². А такива политически въпроси според тях съществуват и своевременно им изясняване и уреждане пречи за създаване на почва, върху която да се утвърждават принципите на братството, свободата и равенството, издигнати от Пражкия славянски събор. За нерешени проблеми на взаимоотношенията българските радикалдемократи смятаха недоразуменията между Сърбия и България по въпроса за Македония, отношенията между поляците и царска Русия и др. Радикалдемократите сочеха тези неизяснени въпроси като сериозни пречки за постигане на истинско славянско сближение. Българските радикалдемократи възприеха резервирано отношение към събора и поради това, че на него не бяха поканени видните дейци на радикалната демокрация от славянските страни. Те имаха резервирано отношение и защото в събора участваха представители на десницата и крепители на реакционните режими.

Тесните социалисти също се обявиха против Всеславянския събор. Те смятаха, че работническата класа в славянския свят не може да бъде безразлична и да гледа равнодушно към това събитие¹⁶³. Както българските радикалдемократи, така и тесните социалисти се противопоставяха на участието на крайните реакционери в събора. Но докато първите мислеха, че трябва да се обнови славянската идея за солидарност, вторите разкриваха

¹⁵⁸ Дневници (стенографски) на V ВНС, с. 137.

¹⁵⁹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 438.

¹⁶⁰ Пак там, с. 430.

¹⁶¹ Вж. История на България. Т. 2. С., 1955, с. 252.

¹⁶² ИЦИА, ф. 134, оп. 1, а. е. 115, л. 4.

¹⁶³ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 53.

истинските цели на вдъхновителите на панславянското движение и сочеха, че пролетариатът не може да има нищо общо с него, тъй като движението изразява интересите на славянската буржоазия. За да се противопоставят на събора, тесните социалисти имаха предвид дълбокото заблуждение, което се внасяше чрез т. нар. идея за „културно единение“ на славяните¹⁶⁴. А тази идея се прокарваше под благородно название и служеше за притъпяване борбата на работническата класа срещу нейните експлоататори. Разкривайки класовата същност на „неославизма“, проповядван от буржоазните културно-просветни дейатели, Д. Благоев обръщаше внимание и на протеста на радикализиращата интелигенция срещу събора. Той посочи, че недоволството ѝ е само заради това, че съборът не бил израз на „чистия неославизъм“. Тесните социалисти се противопоставиха на внушението на радикалдемократите, които изказаха мнение, че славянското движение може да се очисти от буржоазнокласовите цели и да се възроди. Те посочиха, че работническата класа не може да напуска своето знаме и да участва в славянското движение, тъй като ще стане оръдие на собствените си врагове¹⁶⁵.

В системата на взаимоотношенията между радикалдемократите и тесните социалисти се трупаше твърде много материал от участието им в изборната борба по време на правителството на Демократическата партия и това на народняците и цанковистите. Радикалдемократите и тесните социалисти участваха в изборите за ВНС, а после и за XV ОНС самостоятелно и без съглашения с други партии. Но предвид на установената мажоритарна система, някои радикалдемократи излязоха с предложение да се прибегне до сключване на съглашения с други партии за осигуряване на изборни успехи. Т. Влайков застъпваше в статиите си схващането Радикалдемократическата партия да приеме тактиката на изборния компромис, но това да стане само с „левите“ партии¹⁶⁶. Той писа, че Радикалдемократическата партия може да излезе в съглашение със земеделците, но не и с широките или тесните социалисти. Това даде повод на тесните социалисти да отбележат отклонението на радикалдемократите от собствените им партийни решения и най-вече да обяснят причините за отслабването и незадоволителното им представяне във ВНС¹⁶⁷.

От своя страна, правейки преглед на изборните резултати, и радикалдемократите даваха оценки за поведението и успехите на тесните социалисти. Те отбелязаха, че „фракцията на тесните“ е участвувала в изборите за ВНС самостоятелно и е спечелила едно депутатско място. Но като изтъкват, че БРСДП (т. с.) е получила 13 876 гласа и е спечелила депутатски мандат от Троян, радикалдемократите заядливо поставяха въпроса „защо тесните социалисти тържествуват?“¹⁶⁸. Продължавайки иронията си, радикалдемократическия анализатор изказа мнение, че тържеството на тесните социалисти би било понятно, ако този мандат бе спечелен в София, Сливен, Габрово или други работнически центрове, а не в занаятчийската и „колибарска“ Троянска околия. Всъщност радикалдемократите открито критикуваха партията на тесните социалисти, че е получила депутатски мандат в слабоработническият Троян, като е спечелила една дребнобуржоазна маса, която не може да бъде борец за социализъм. Но заедно с тези закачливи забележки радикалдемократите направиха важни изводи за себе си от успехите на тесните социалисти. Те разбраха, че за да си осигурят повсеместни успехи в изборните околии,

¹⁶⁴ Пак там, с. 60.

¹⁶⁵ Пак там, с. 66.

¹⁶⁶ Влайков, Т. По въпроса за компромисите. — Демократ, № 59, 8 апр. 1911.

¹⁶⁷ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 454.

¹⁶⁸ Костурков, С. Изборите на 5 юни — Демократически преглед, 9 (1911), № 6, с. 809.

партията им трябва да има силни местни организации. А за да спечелят тесните социалисти в непролетарската, но бедна Троянска изборителна околия, радикалдемократите видяха, че трябва да се издигат авторитетни дейци, които да проявяват умение и да привличат масите към партията си с ясно формулирани програмни цели.

Участието на двете политически партии в изборите за XV ОНС даде основание за нови оценки в радикалдемократическите среди. И въпреки усилената предизборна агитация на Радикалдемократическата партия законодателните избори от 4 септември 1911 г. дадоха пълна победа на правителството на Народната и Прогресивнолибералната партия. Управляващите партии спечелиха 191 депутати, а опозицията — само 22¹⁶⁹. Радикалдемократическите кандидати за народни представители пропаднаха в изборите, оставайки поради мажоритарната система под необходимия делител. Независимо от това радикалдемократите и тесните социалисти отредоха, че правителството е спечелило доверието на народа. От 1 106 943 избиратели в изборите участваха само 508 946 гласоподаватели, т. е. по-малко от половината, а за правителствената коалиция бяха гласували около 298 000¹⁷⁰. Сочейки тези факти, Радикалдемократическата партия подчертаваше, че отново се е проявило в българската действителност поредното използване на властта от управляващите партии за спечелване на законодателните избори и недопускането на „левите“ партии радикали, широки и тесни социалисти в Народното събрание. На лицемерните съжаления, изразени от правителството и от другите буржоазни партии, че в Народното събрание не са представени РДП, БРСДП (об.) и БРСДП (т. с.), радикалдемократите отговориха с разобличителни материали от изборите и отправиха остри критики към политиката на властващите партии.

А тесните социалисти отбелязаха резултатите от изборите и дадоха оценка, че „левите“ партии включително радикалдемократите са претърпели поражение. Без да иронизира, Д. Благоев сочи, че неуспехът на радикалдемократите и на техните събратя — общоделците и земеделците — се дължи на заблужденията им, че могат да разчитат на дребната буржоазия. Но тази дребна буржоазия е главно селска маса, икономически зависима от аграрно-лихварската класа¹⁷¹. Тесните социалисти виждаха причините за печалните изборни резултати за радикалдемократите не толкова в терора, който действително народняшко-цанковисткото правителство упражнява в законодателните избори, колкото в несигурната дребнобуржоазна почва на тяхната партия. Д. Благоев заключава, че рано или късно трябваше да дойде „един 4-ти септември“ за радикалдемократите, както и за общоделците и земеделците, за да се види, че и трите „леви партии са безплодни гърмящи групи“ за селската изборна маса¹⁷². А за себе си, въпреки че не спечелиха нито един мандат, тесните социалисти окачествиха „4-ти септември“ като ден на истинска победа за партията. Д. Благоев извежда и една поука от законодателните избори за Тесносоциалистическата партия. Той изтъкна, че БРСДП (т. с.), която бе спечелила случайно един мандат за ВНС, не може да се надява на изборителната селска маса и да я прави пряк обект на партийна агитация.

Радикалдемократите не закъсняха да направят възражения по оценките и изводите на тесните социалисти за резултатите от законодателните избори. Те привлякоха материал за обобщенията си за поведението на тесните социалисти

¹⁶⁹ Костурков, С. Изборите на XV ОНС. — Демократически преглед, 9 (1911), № 7, с. 901.

¹⁷⁰ Радикал, № 7, 28 септ. 1911.

¹⁷¹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 552.

¹⁷² Пак там, с. 553.

от общинските и други избори. Като признаваха засилването на партията на тесните социалисти в сравнение с по-раншните избори, те отбелязват, че се доказвал един изкуствен елемент в успехите им. Посочвайки, че „социалистите — консерватори“ са спечелили 4% от гласовете в Бургаски окръг и само 177 гласа от всичко 1000 в града, според радикалдемократите нагледно се доказвало, че силата на БРСДП (т. с.) идвала пак от селата. Подобни изводи за избирателната маса на тесните социалисти се правеха и от цифрите, получени в Габрово, Ямбол, Троян и др.¹⁷³ Тъй като в общинските избори тесните социалисти загубиха 19,5% от гласовете в сравнение с изборите за ВНС, радикалдемократическият анализатор правеше оценка, че временно е създадено изкуствено положение на силите и за БРСДП (т. с.) е гласувала „селска маса“, което е в „очевидно противоречие“ с доктрината на марксистите¹⁷⁴. Както радикалдемократите, така и Д. Благоев смятаха, че в някои избори на тесните социалисти им се е отдало да спечелят влияние в чужди за тях социални среди. Но докато радикалдемократите смятаха това положение за изкуствено придобито влияние, което ще отпадне при най-малкия тласък, тесните социалисти посочваха, че „избирателната селска маса“, която е гласувала за тях, е от средите на пролетаризиращите се дребни собственици. Освен това цялата предизборна дейност на тесните социалисти е била предварително насочена към пролетариата и БРСДП (т. с.) не се е отклонявала от своята естествена среда, така както без основание оценяваха радикалдемократите причините за колебанията в изборните резултати. Но анализирайки за себе си изборните цифри и техния произход, тесните социалисти изпитваха известно смущение от наличието на по-голям процент гласоподаватели от селската маса в сравнение с работническите центрове. Сам Д. Благоев изказва мнение, че партийната агитация не трябва да има за обект селската маса¹⁷⁵.

За да докажат наличието на дребнобуржоазна избирателна маса, която е увлечена временно от БРСДП (т. с.), радикалдемократите прибегнаха и до данните от изборите за работнически представители в комитетите на труда. Те приведоха цифрите за Сливен, където в общинските избори БРСДП (т. с.) беше получила 1226 гласа, а за работнически представител в комитета на труда само 335¹⁷⁶. Съответно за Пловдив тези цифри бяха 981 на 460, за Габрово — 308 на 100¹⁷⁷. Според радикалдемократите тези данни удостоверявали голямото поражение, тъй като показвали несигурната почва, върху която се крепяла БРСДП (т. с.).

Срещу тесните социалисти се отправиха и други критики във връзка с изборите за работнически представители в комитетите на труда. Радикалдемократите изразиха учудване, че тесните социалисти се представят за противници на буржоазните закони, но при изборите за работнически представители в комитетите на труда са настоявали да се спазват стриктно постановленията на Наредбата в гласуването да участвуват само организирани работници, които са отчетени в своя профсъюз. Според радикалдемократите това предоставяло преимущество за тесните социалисти пред общоделците, тъй като само те имали добре организирани и дисциплинирани синдикални членове.

¹⁷³ Костурков, С. Последните избори. — Демократически преглед, 10 (1912), № 2, с. 236.

¹⁷⁴ Пак там, с. 237.

¹⁷⁵ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 556.

¹⁷⁶ С. Н. Изборите за работнически представители. . . — Демократически преглед, 12 (1911), № 4, с. 553.

¹⁷⁷ Работнически вестник, № 100, 25 февр. 1912.

Но ако тесните социалисти не отговориха специално на приведените критики на радикалдемократите, от своя страна направиха немалко забележки по тяхното поведение към работническите представители в комитетите на труда. Макар и по-засилено, те обвиниха радикалдемократите и общоделците, че на практика не укрепят правителството на Демократическата партия като съвластуващи в натиска му спрямо комитетите на труда, за да не могат работническите представители да контролират приложението на закона за защита на женския и детския труд¹⁷⁸. Д. Благоев дори смяташе, че „левите“ политически партии, които изразяват стремежите на дребната буржоазия, са „много по-зловни“ противници от правителството на дейността на работническите представители в трудовите комитети¹⁷⁹. Макар че в тази характеристика тесните социалисти отразиха крайно негативното си отношение към радикалдемократите, те с основание отправиха някои конкретни критики към Видинския радикалски общински съвет заради осуетяването на пълното приложение на закона за защита на женския и детския труд¹⁸⁰. Ето защо Д. Благоев препоръча на работническия представител във Видинския комитет на труда да не се подчинява на радикалския общински съвет и да ревизира условията на труда във фабричните заведения¹⁸¹. А що се отнася до забележката на радикалдемократите, че тесносоциалистическите гласоподаватели са намалени в изборите за работнически представители в комитетите на труда в сравнение със законодателните и общинските избори, би следвало да се отчете по-слабото участие на работниците. От значение за отрицателната разлика в броя на тесносоциалистическите гласоподаватели в двата избора бе обстоятелството, че в изборите за работнически представители са гласували не всички, а само организираните според закона работници.

Във взаимоотношенията между радикалдемократите и тесните социалисти се преплитат и редица въпроси, които произхождаха от техните интернационални връзки със съидейници от други страни. Тъй като политическите приятели на българските радикалдемократи във Франция имаха правителството в свои ръце, непосредствената им политика и практика беше предмет на различни коментари. Дори когато българските радикалдемократи искаха да затвърдят в общественото мнение висока оценка за възгледите си, те се позоваваха на приложението им от властващата Френска радикалрепубликанска и радикалсоциалистическа партия. Смятайки, че за подтикването на общественото развитие трябва да се извършват преобразувания, те взимаха за пример предприетите политико-стопански реформи, широко прокламирани от френските радикалрепубликанци, макар че всъщност отразяваха интереса на френския капитализъм. На възгледите на българските радикалдемократи, че работниците ще получат право на участие в печалбите на предприятията тесните социалисти възразиха с позоваване на практиката на управляващите френски радикали, които бяха лансирали тази идея, но чиито министри изпращаха армията срещу стачкуващите френски миньори¹⁸². При разобличаване на „кухата революционна-социалистическа“ фразеология на българските радикалдемократи тесните социалисти им сочеха провала на реформаторската дейност на френското радикално правителство, което нито на „косъм не е приближило царството на социалната правда“¹⁸³.

¹⁷⁸ Благоев, Д. Съчинения. Т. 13, с. 347.

¹⁷⁹ Пак там.

¹⁸⁰ Пак там, с. 354.

¹⁸¹ Пак там, с. 355.

¹⁸² Табаков, Й. Дуелът Жорес — Клемансо. — Демократически преглед, 4 (1906), № 8, с. 863.

¹⁸³ Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 148.

От своя страна и радикалдемократите подлагаха на оценки някои прояви на международното социалдемократическо движение и отношението на тесните социалисти. Сп. „Демократически преглед“ излезе със статии по повод на Международния социалистически конгрес в Щутгарт¹⁸⁴. Този радикалдемократически теоретичен орган доста обширно и добросъвестно информира читателите си за дневния ред и излагането на постановките на конгреса по обсъжданите въпроси. Но като представя третираните проблеми, радикалдемократическият интерпретатор набляга на ония постановки на някои социалдемократически лидери, които се покриват с идеите на радикализма. По-специално се оценяват възгледите за отношението на социалдемократията към професионалното движение и се приемат постановките на някои социалдемократически лидери, които лансираха теорията за неутралитета на професионалните съюзи. Това се правеше с цел да се докаже пред тесните социалисти, че радикалистката идея за неутралитета на професионалните организации, която се опитваха да натрапят на българското работничество, се споделя и от „видни“ теоретици на международната социалдемократия. Радикалдемократите продължаваха да пледират възгледа си за политическия неутралитет на синдикалните организации, но вече бяха загубили теоретическия спор и не намериха поддръжници сред работническата класа¹⁸⁵.

В радикалдемократическите отзиви за Щутгартския конгрес на II Интернационал намериха място и някои разсъждения за формулировката на крайните цели на социалистическото движение. За да поставят под съмнение определението на идеала на социализма, радикалдемократическите теоретици бяха възприели за правилни съжденията на опортюнистическите лидери, че в настоящия момент формулировката на крайната цел не е необходим елемент на една социалдемократическа партийна програма¹⁸⁶. Но тези постановки бяха отдавна разобличени от тесните социалисти в борбата им срещу широкия социализъм и общоделството. Недопуснати в работническото движение нито като идеолози, нито като организатори, радикалдемократите напразно се опитваха да предизвикат съчувствие в някои среди, преповтаряйки възгледите на социалдемократическите ревизионисти. Дори гледището им, че причините за все още малобройните организирани синдикални членове се дължели главно на ожесточената борба между „двете социалдемократически фракции“, беше самопризнание за непригодността на идеята за политическия неутралитет на работническото движение. Непримирили се все още със съществуването на класовото синдикално движение, ръководено от тесните социалисти, радикалдемократите продължаваха да поддържат рубрика в органа си в. „Радикал“ и да се представят като защитници на работническата класа и покровители на стачните борби¹⁸⁷.

Въпросите на външната политика на държавата, националните противоречия на Балканите, войните и др. намериха твърде голямо място във взаимоотношенията между радикалдемократите и тесните социалисти. И едните, и другите винаги изхождаха от постановките си за външната политика от това, че главният въпрос на тая политика е освобождението на останалото под чуждо робство българско население в пределите на Османската империя. Двете партии имаха различни виждания за пътя, по който може да стане разрешаването на националните проблеми на Балканите. Докато тесните

¹⁸⁴ Мишайков, Д. Международния социалистически конгрес в Щутгарт. — Демократически преглед, 5 (1907), № 6, с. 758.

¹⁸⁵ Радикал, № 87, 28 юли 1912.

¹⁸⁶ Демократически преглед, 5 (1907), № 6, с. 759.

¹⁸⁷ Радикал, № 82, 11 юли 1912.

социалисти ясно посочваха съществуващите възможности за разрешаването на балканския национален въпрос чрез революция, радикалдемократите приемаха, че освен чрез войната може да се тръгне по пътя на постепенните еволюционни изменения и реформи. Радикалдемократите не се съгласяваха с гледището на тесните социалисти, че националният въпрос на българите може да се разреши по революционен път. Те не само отричаха идеята за революцията, която би могла да даде разрешение на противоречията между труда и капитала поради това, че в България нямадо „модерни конфликти“, но още по-малко би допринесла за разрешаването на националния въпрос¹⁸⁸.

Двете политически сили — Радикалдемократическата партия и Работническата социалдемократическа партия (т. с.), разобличаваха правителствата за водената външна политика и подготовката им за разрешаване на националния въпрос по пътя на войната. Но радикалдемократите не бяха последователни, поради което тесните социалисти ги критикуваха и не допускаха контакти с тях по националния въпрос. Радикалдемократическата партия се противопоставяше в името на „националния идеал“ да се дават годишно 25—30 млн. лв. за армията и да се засилва милитаризма, макар да говореха, че все пак България трябва да има силна войска. Противопоставяйки се на военния път за разрешаването на националния въпрос, радикалдемократите смятаха, че в особено благоприятни случаи, когато султанска Турция се намери във враждебни отношения с повечето от великите сили, България би могла да се яви със своята военна мощ и с правото си за защита на поробените си сънародници. Но и в такъв случай радикалдемократите не препоръчваха на правителството да прибегва до война, а само да използва заплахата с такава, за да се принудят великите сили да наложат изпълнението на чл. 23 от Берлинския договор за въвеждане на самоуправление в Македония и Одринско¹⁸⁹.

Радикалдемократическата партия смяташе както БРСДП (т. с.), че българската държава няма нужните материални и политически сили, за да разреши сама националния въпрос със силата на оръжието. Надеждата за намеса на външни сили в лицето на Русия, Англия или Франция, с което да се довърши освобождението на българския народ, се определяше от радикалдемократите и тесните социалисти за наивна и опасна. Освен тези сходни разсъждения радикалдемократите и тесните социалисти имаха общ език и по други елементи на външната политика. Те отстояваха невоенното разрешение на националния въпрос, тъй като създаваха каква взривоопасна обстановка ще се създаде и колко нови „апетити ще се появят, а стари ще пораснат, ако България тръгне с оръжие“ да търси правото си¹⁹⁰. А провеждането на буржоазномонархическата политика можело според радикалдемократите и тесните социалисти да доведе до твърде несполучливо разрешение на българския национален въпрос чрез подялба, какъвто стремеж съзирали в Сърбия и Гърция¹⁹¹.

Като имаха предвид обстоятелствата на Балканите и необходимостта от разрешаване на българския национален въпрос, радикалдемократите и тесните социалисти разработиха свои теоретически виждания, които се различаваха във формите, средствата и целите на техните идеи. Тесните социалисти смятаха, че пролетариата трябва да усилва класовата си борба и натиска си

¹⁸⁸ Станков, А. Из нашия печат. — Демократически преглед, 12 (1911), № 7, с. 1031.

¹⁸⁹ Радикал, № 92, 15 авг. 1912.

¹⁹⁰ Кефов, И. Македонският въпрос. — Демократически преглед, 4 (1905), № 11, 4 юни 1905; Благоев, Д. Съчинения. Т. 14, с. 460.

¹⁹¹ Тодоров, П. Радикалдемократическата партия за националния въпрос. С., 1919, с. 37; Благоев, Д. Съчинения. Т. 15, с. 413.

срещу буржоазията и така да наложи разрешаването на националния въпрос чрез създаване на Балканска федеративна република¹⁹².

От своя страна радикалдемократите смятаха, че българския национален въпрос е преди всичко културно-просветен за замогналото се българско население в Македония и Тракия и затова е необходимо да се постигне сближение на балканските народи под формата на Балканска конфедерация¹⁹³. Те посочиха, че на първо място за осъществяването на Балканската конфедерация е необходимо да се създаде един митнически съюз, а балканските държави трябва да провеждат по-нататък обща политика по националния въпрос, да приемат еднакви железопътни тарифи, общ режим за производство и търговия, общо тържище на специализираното производство, еднакво работническо законодателство и др.¹⁹⁴ Радикалдемократите виждаха държавното устройство на Балканската конфедерация в признаването на автономията и децентрализацията на управлението в отделните области¹⁹⁵.

Между тесните социалисти и радикалдемократите не се разпали особено продължителна дискусия по идеята за Балканската федерация или конфедерация. Но въпреки това бяха отправени забележки по собствените им теоретически планове за разрешаването на българския национален въпрос. В началото на издигането на тесносоциалистическата идея за Балканската федерация радикалдемократите само споменаваха за нея, без да правят критични бележки, тъй като някои техни дейци говореха също за федерация. Радикалният водач Н. Цанов, макар да влагаше различно от това на тесните социалисти разбиране, пледираше за създаване на Балканска федерация¹⁹⁶. Впоследствие обаче (главно след Балканските войни), радикалдемократите направиха някои забележки, но без да отричат идеята на тесните социалисти за Балканска федерация. Те посрещнаха с интерес брошурата на Хр. Кабакчиев „Към Балканската федерация“ и изтъкнаха значението на редица положения в нея. С видимо задоволство изтъкнаха, че идеята за сближение на балканските народи е поета от тесните социалисти и че се говори за заинтересоваността на пролетариата, макар да не го приемаха за най-решителния и енергичен фактор за създаване на Балканска федерация¹⁹⁷. На радикалдемократите им правеше впечатление, че тесните социалисти не са против националното обединение на българската народност, въпреки че сочеха друг път и други средства за постигане на „националния идеал“¹⁹⁸.

Като разглеждаха тезата за Балканската федерация, забележките на радикалдемократите се отнасяха до отношението на тесните социалисти към националното обединение и връзките му с крайния социалистически идеал. Те приемаха за естествено това положение в схващанията на тесните социалисти, логически произтичащо от принципите на класовата борба, като не отричаха, че „блянът на тесняците е един идеал по-съвършен, по-красив и по-пълен“, с което ще се създаде една балканска държава с демократичен и републикански режим¹⁹⁹. Радикалдемократите намираха тази възвишена цел за неосъществима

¹⁹² Благоев, Д. Съчинения. Т. 15, с. 93.

¹⁹³ Киров, С. По повод статията „Нашата външна политика“. — Демократически преглед, 8 (1910), № 7, с. 762.

¹⁹⁴ Цанов, Н. Шарлатанството и македонския въпрос. — Демократически преглед, № 13, 3 ноем. 1905, с. 447.

¹⁹⁵ НБКМ — БИА, ф. 192, а. е. 2, л. 24.

¹⁹⁶ Пак там, л. 21.

¹⁹⁷ Кабакчиев, Х. ИП. С., 1953, с. 420.

¹⁹⁸ Народна воля, № 181, 21 дек. 1913.

¹⁹⁹ Влайков, Т. Бележки върху нашата външна политика. — Демократически преглед, 11 (1914), № 5, с. 417.

в момента и затова изтъкваха, че по пътя за нейното постигане трябва да се преминат отделни етапи, първият от които бил посочен от тяхната идея за създаване на Балканска конфедерация²⁰⁰. Радикалдемократите не се съгласяваха и с друг елемент от възгледа на БРСДП (т. с.) за създаването на Балканската федеративна република. Тъй като Хр. Кабакчиев посочи, че в борбата за създаване на БФР балканския пролетариат под ръководството на социалдемократията ще получи подкрепата на международния пролетариат и социалдемократия, радикалдемократите възразиха и изтъкнаха, че в такъв случай разрешаването на националния въпрос ще чака времето на „далечната“ европейска социалистическа революция²⁰¹. Радикалдемократите вярваха, че тесните социалисти говорят искрено за национално обединение на българския народ чрез БФР, но се опитваха да търсят противоречия в теорията на БРСДП (т. с.) и специално да подчертават, че партията, обявила се против буржоазния национализъм, сама изпада в национално увлечение. Но в случая радикалдемократите не разбираха разликата между национализма, който смятаха за присъщ на всички обществени слоеве, и борбата на работническата класа за социализъм, който би решил най-справедливо както социалните, така и националните въпроси.

Тесните социалисти също имаха възражения по теорията на Радикалдемократическата партия за създаване на Балканска конфедерация. Ръководителите на БРСДП(т. с.) повече спореха с широките социалисти и другите политически за пътищата и средствата за разрешаване на българския национален въпрос и сравнително по-малко обръщаха внимание на радикалдемократическите проекти. Те смятаха, че пролетариатът трябва да води самостоятелна класова борба, но същевременно заявяваха готовността на социалдемократията да насърчи всяко сериозно и искрено движение за създаване на БФР²⁰². Тесните социалисти противопоставяха тази борба не само на националистическата политика на буржоазията, но против всички дребнобуржоазни партии и демагози, които с „фразите за балкански съюзи, конфедерации, републики и т. н. се опитват да заблудят“ народните маси²⁰³. С последната постановка тесните социалисти всъщност обезсилваха декларацията си за подкрепа на „всяко сериозно движение“ и се поставяха срещу радикалдемократическото схващане за Балканска конфедерация. А в теорията на Радикалдемократическата партия за разрешаване на балканския национален въпрос имаше редица рационални моменти. Преди всичко това е настоящата политика за сближение и разбирателство на балканските народи. Радикалдемократите се стараеха да внушат, че не съществуват непреодолими противоречия от икономически, държавен или културен характер, които да пречат за искрено възприемане на спасителната идея от демократичните сили на балканските страни и народи. Естествено грешките на радикалдемократите по създаването на Балканската конфедерация са сериозни и я правят неосъществима. Една от тях бе разбирането им, че главен двигател за създаване на Балканска конфедерация е не работническата класа, а интелигенцията. Друга грешка бе обратът във вижданията им, че ако до войните идеята за Балканска конфедерация била една реална политика, след тях останала само като „хубав лозунг“ без изгледи за осъществяване²⁰⁴.

²⁰⁰ Вж. Стефанов, Х. Българската радикалдемократическа партия и националния въпрос на Балканите до войните. — Първи конгрес на БИД. С., 1972, т. 1, с. 591.

²⁰¹ Кабакчиев, Х. ИП. С., 1953, с. 425.

²⁰² Пак там, с. 423.

²⁰³ Пак там.

²⁰⁴ Работнически вестник, № 260, 4 март 1915.

Що се отнася до отношението на радикалдемократите към зреещия балкански конфликт, те бяха в сходни позиции с тия на тесните социалисти. Повечето от дейците на Радикалдемократическата партия и особено Н. Цанов до последния ден преди войната се противопоставяха на публични събрания срещу предизвикателите на въоръжения конфликт²⁰⁵. В предлаганите от радикалдемократите резолюции на многохилядните народни митинги се настояваше да не се прибегва до война, а да се запази мирът. На проведените от името на Радикалдемократическата партия събрания във Видин, Казанлък и Стара Загора се искаше настоятелно запазването на мира, заради което бяха нападнати от стамболовистите. А при обявяването на войната някои радикалдемократи предложиха на ръководството на партията си да излезе с манифест срещу войната в противовес на царския манифест. Но въпреки тази антивоенна дейност, Радикалдемократическата партия не бе поощаена от войнствената възбуда, поради което бе подложена на разобличителна критика от тесните социалисти. Някои радикалдемократически дейци, противно на партийната линия, настояваха да се действа. Под предлог, че времето се е изменило и събитията са наложили обрат в обстановката, отделни радикалдемократически дейци заговориха за изменение в политиката на партията си по отношение на националния въпрос²⁰⁶. А след като войната започна, радикалдемократите сметнаха, че трябва да се оставят настрана миналите възгледи и особените схващания. Те вече мислеха, че всички партии трябва да се притекат на помощ на правителството, като му възложат цялата отговорност за резултата от войната. Имайки предвид опасността от поражение, което би поставило в робско положение българския народ, радикалдемократите смятаха, че не трябва да създават пречки на ония, които водят войната. Затова призоваха за напрежение на всички сили за благоприятен изход на започнатото дело²⁰⁷. Оценявайки войната като освободителна, радикалдемократите виждаха в сближението на балканските държави и в сключването на Балканския съюз осъществяването на идеята си за балканско и славянско единство. Според тях съюзът може да закрепи балканската солидарност и да изиграе ролята на предварителен етап за създаване на мечтаната от радикалдемократите Балканска конфедерация²⁰⁸. Тесните социалисти не закъсняха да отбележат появилото се войнолюбие в някои радикалдемократически дейци и да посочат, че дребнобуржоазната им фразеология ще бъде напълно разобличена²⁰⁹. А след националната катастрофа тесните социалисти обвиниха и Радикалдемократическата партия като еднакво отговорна за войната наред с всички други партии. Д. Благоев посочи, че ако престъпната роля на буржоазните партии във войната е ясна, не по-различна е била ролята на дребнобуржоазните партии — общоделците, земеделците и радикалдемократите²¹⁰. В тази критика на тесните социалисти към радикалдемократите има пресилен елемент по степента на отговорност за войната и последвалата я национална катастрофа. Прави впечатление, че и самите радикалдемократи за разлика от всички други политически партии признаха на седмия си конгрес през 1914 г., че причините за погрома на страната лежат не само в управляващите, но че и Радикалдемократическата партия има дял от общата вина²¹¹.

²⁰⁵ Радикал, № 95, 25 авг. 1912.

²⁰⁶ Гидиков, С. Пред върховно национално изпитание. — Радикал, № 96, 29 авг. 1912.

²⁰⁷ Влайков, Т. Катастрофата. — Народна воля, № 125, 15 окт. 1913.

²⁰⁸ НЕКМ — БИА, ф. 192, а. е. 2, л. 23.

²⁰⁹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 16, с. 88.

²¹⁰ Пак там.

²¹¹ Радикал, № 6, 18 ян. 1914.

Радикалдемократите бяха критикувани особено остро за тяхната отговорност по започването на Втората балканска война. В Народното събрание тесносоциалистическите представители Д. Благоев, Хр. Кабакчиев и В. Коларов на няколко пъти с документи разобличиха поведението на радикалдемократите по време на войната. И когато Т. Влайков правеше опит да оправдае политиката на Радикалдемократическата партия и лично себе си, те го разобличиха с цитиране на писаното от него във в. „Народна воля“²¹². А поведението на Т. Влайков по време на войната и неговото съгласие за влизане в проектирания кабинет на Ал. Малинов като министър на земеделието през юни 1913 г. беше поставило собствената му партия в крайно тежко положение. Всъщност радикалдемократическият лидер беше поел риска за спасяването на монарха, а не на страната, както сам се оправдаваше. Тесните социалисти изтъкнаха този случай, за да подчертаят непоследователната линия в политиката на радикалната демокрация и неспособността ѝ като дребнобуржоазна партия да следва иначе шумно прокламираните си цели.

На конкретните критики и разобличения на тесните социалисти срещу радикалдемократите не последва веднага никакъв аргументиран отговор. Чувството за вина бе заседнало в Радикалдемократическата партия и тя направи опит да отклони критиките само срещу Т. Влайков и неговия вестник, който уж не изразявал линията на партията, а единствено мнението на неговите редактори. Затова Т. Влайков беше принуден да се съгласи и да се оттегли от активна политическа дейност²¹³.

Провеждането на законодателните избори на 24 ноември 1913 г. създаде нови условия за контакти между радикалдемократите и тесните социалисти. В изборната борба двете политически партии участваха самостоятелно без съглашения с други политически сили. Сравнително демократическите условия даваха възможност да се изяви насоката на тяхната политическа дейност и издигането на всички лозунги, според възгледите им, в името на които призоваваха избирателите в своя подкрепа. И двете партии се надяваха чрез противопоставяне на управляващите и в борба за разобличаване на виновниците за националната катастрофа да привлекат към себе си избирателите. Но докато в изборната борба тесните социалисти насочиха ударите си срещу всички буржоазни и дребнобуржоазни партии, радикалдемократите възприеха линия на въздържане, особено по отношение на БРСДП (т. с.). Те се съобразяваха с нарасналия политически авторитет на партията на тесните социалисти и се надяваха, че възбуждението на изборното тяло ще отхвърли всички управляващи партии и ще предпочете левите и революционните партии, сред които се смятаха за участници и те. Но резултатите от законодателните избори нарушиха първоначалното коректно държане на радикалдемократите към тесните социалисти. Избирането на 18 представители на БРСДП (т. с.) в Народното събрание озлоби буржоазните и дребнобуржоазните партии. Правейки изводи от резултатите в законодателните избори, Радикалдемократическата партия сметна, че тесните социалисти са придобили твърде голям успех, който се дължел според нея на рязката критика и откритата им борба за разобличаване на виновниците за националната катастрофа²¹⁴. Макар радикалдемократите да се издигаха като борци срещу личния режим на Фердинанд, те не поставиха на предна линия в изборната борба въпроса за наказанието на главния виновник и за установяване на република. Малко по-късно радикалдемократическият водач

²¹² Благоев, Д. Съчинения. Т. 16, с. 98.

²¹³ НБКМ — БИА, ф. 192, а. е. 2, л. 40.

²¹⁴ Народна воля, № 166, 3 дек. 1913.

Н. Цанов ще изкаже съжаление, че партията му не се е възползвала от създаденото настроение да застане начело на народното движение през 1913 г., като се обяви против монархизма и за република²¹⁵.

Признавайки за реален успеха на тесните социалисти, радикалдемократите със завист отбелязваха, че те с 5-те си депутати и 23 709 гласоподаватели са останали настрана, изолирани от народното движение за налагане на нова политика²¹⁶. Затова с известно основание тесните социалисти, критикувайки Радикалдемократическата партия за поведението ѝ в изборната борба и слабото ѝ представяне, преценяваха, че тя няма да играе някаква роля в Народното събрание и само ще продължава „хилавото си съществуване“²¹⁷. Сочейки изборните успехи на радикалдемократите, тесните социалисти предупреждаваха партията им да не се „храни“ с илюзии и че всички нейни политически инициативи ще бъдат обречени на провал.

Със започването на извънредната сесия на XVI ОНС, в което вече радикалдемократите и тесните социалисти имаха парламентарни групи, се създаваше почва за непосредствен контакт и възможност да се обогатява системата на техните взаимоотношения. Още при откриването на новоизбраната камара радикалдемократическите депутати заедно с парламентарната група на БРСДП (т. с.) в знак на протест срещу главния виновник за погрома на България не присъстваха на четенето на тронното слово на Фердинанд. Общата акция на двете парламентарни групи, макар и несъгласувана предварително, даде основание на радикалдемократите да мислят за възможни действия против правителството на либералната коалиция чрез привличане и на тесните социалисти. При създаденото съотношение на политическите сили Радикалдемократическата партия смяташе, че трябва да се направи всичко, щото бламираното от избирателите правителство да бъде свалено и от Народното събрание. С избора на Бюро на Народното събрание от опозиционното мнозинство трябваше да се потвърди вота на избирателното тяло. Не само бе възможно да се създаде сериозно препятствие по пътя на авантюристическата политика на монарха, но радикалдемократите смятаха, че момента за поврат е настъпил и ще може да се сложи край на личния режим. Намерението на Радикалдемократическата партия бе да се създаде едно съгласие на всички искрени противници на правителството и чрез свое избрано бюро на Народното събрание да се парират маневрите на монарха²¹⁸.

След неуспешното приключване на първото гласуване за излъчване на бюро на Народното събрание радикалдемократическата парламентарна група разви изключително оживена дейност за постигане на единодействие между опозиционните партии без оглед на техните досегашни позиции и идейни принципи. Инициативата ѝ се осланияше на съществуващото настроение във всички опозиционни партии против правителството на В. Радославов. Преценявайки положението, радикалдемократите мислеха, че имат всички изгледи за успех. Буржоазните партии бяха готови предварително да приемат предложението на радикалдемократите, но техните парламентарни групи бяха малочислени. Участието им в проектираното начинание можеше да създаде повече трудности, отколкото да облекчи борбата за сваляне на правителството. За радикалдемократите най-трудна бе задачата да привлечат всички леви партии, включително значителната парламентарна група на тесните социалисти.

²¹⁵ НБКМ — БИА, ф. 192, а. е. (дело на Н. Цанов), л. 42.

²¹⁶ Влайков, Т. След изборите. — Демократически преглед, 10 (1913), № 8, с. 1229.

²¹⁷ Благоев, Д. Съчинения. Т. 16, с. 151.

²¹⁸ НБКМ — БИА, ф. 192, а. е. 4, л. 98.

За да се приведе в действие плана на радикалдемократите, трябваше да се склони тесносоциалистическата парламентарна група при второто гласуване за избор на бюро на Народното събрание да подкрепи единната листа на опозицията. Въз основа на повод от писаното в „Работнически вестник“, че социалистите не „бягат от властта“, радикалдемократите направиха извода, че може да се разчита и на тесните социалисти в парламентарната борба срещу правителството²¹⁹. С аргументи, че историческа задача на всяка демокрация радикална или социалистическа е премахването на противонародните режими, че прогресивните сили нямат право да бягат от своето призвание, радикалдемократите успяха да постигнат известно съгласие с тесносоциалистическата парламентарна фракция за съвместна акция. Но тесните социалисти поставиха пред радикалдемократите задължителното условие да постигнат съгласието главно на БЗНС за гласуване единна опозиционна листа за бюро на Народното събрание с председател земеделец и подпредседатели — един тесен социалист и един широк социалист²²⁰. Радикалдемократическата парламентарна група пое задължението да даде подкрепа на такова бюро.

Според радикалдемократите привличането на парламентарната група на БРСДП (т. с.) щеше да реши изведнъж належащата задача за премахване на правителството на либералната коалиция от властта и да се даде друго направление в политиката и режима на страната. Всъщност радикалдемократите си бяха поставили непосилната задача да съединят за общо действие противоположни десни и леви партии. И докато тесните социалисти предупреждаваха, че не могат да бъдат съучастници в изборни комбинации, за което радикалдемократите трябваше да държат сметка, десните партии не желаеха контакт с левичари. Отбелязвайки критичността на момента, радикалдемократите напомняха на десните партии, че никоя политическа сила няма мнозинство в Народното събрание, а още по-важно — без социалистите (тесни и широки) не може да се създаде парламентарна опора за провеждане на нова политика. Радикалдемократическите дейци подчертаваха, че се налага заедно със социалистите, независимо от предишните предубеждения към тях, да се създаде силата, която единствено е способна да се противопостави на личния режим и неговия настоящ крепител — либералната коалиция²²¹. Затова убеждаваха десните партии да се примирят със социалистите, предимно с тесните социалисти, чиято политика радикалдемократите трябваше да признаят за реална и принципна.

Уверена, че единодействието на седемте опозиционни партии при избора на бюро на Народното събрание ще се приеме и наложи, Радикалдемократическата партия чертаеше план и за излъчване на правителство от опозиционното мнозинство. За създаването на проектираното правителство радикалдемократите обърнаха най-голямо внимание на отношението с тесните социалисти, защото смятаха, че без тях е невъзможна каквато и да е комбинация. На тесните социалисти, чието привличане бе извънредно трудно, радикалдемократите посочваха, че следваната от тях реалистична политика трябва да се изяви и в такива „съдбоносни“ моменти, когато се налага да се осигури парламентарна победа над коалицията на либералите и личния режим. Съобразявайки се със следваната линия от тесните социалисти, радикалдемократите напомняха, че

²¹⁹ Работнически вестник, № 181, 9 дек. 1913.

²²⁰ Централен партийен архив (ЦПА), ф. 1, оп. 2, а. е. 252, л. 3.

²²¹ Влайков, Т. Цит. съч., № 12, с. 1237.

дори и да не вземат пряко участие в коалиционния кабинет на опозицията поради оправдани партийни съображения, биха обаче могли да му дадат парламентарна подкрепа в името на една платформа, която да обхваща техните минимални програмни искания. Същевременно от тесните социалисти се искаше да направят отстъпки от непримиримата си класова позиция в името на парламентаризма, „озарил за кратко време тъмния политически хоризонт“ на България²².

Разтурянето на XVI ОНС предизвика буря от негодувание сред дребнобуржоазните партии. Заедно с БЗНС радикалдемократите обвиниха и тесните социалисти за предоставяне на възможност на Радославов да разгони непослушната камара, в която правителството му нямаше мнозинство. Но тесните социалисти с право отхвърлиха критиките и разобличиха радикалдемократите, които мислеха политически наивно, че при избора на опозиционно бюро правителството няма да разпусне веднага „непослушното“ Народно събрание.

В новото XVII ОНС радикалдемократите подеха отново борба, колкото и да нямаше перспективи за успех, за сплотяване на опозиционните сили против правителството на Радославов. Тяхното намерение беше в началото да се сплотят парламентарните групи на левите партии като представители на народните маси. За да се създадат по-добри отношения и връзки между парламентарните групи на левите партии, радикалдемократическите депутати се изказваха от трибуната на Народното събрание в подкрепа на предложенията на техните представители. Отчитайки силата на БРСДП (т. с.) и нейното влияние сред работническата класа, радикалдемократите заговориха за публична дейност и масова борба от всички опозиционни партии. Те изказваха пожелания парламентарната борба да се подкрепи от масите и чрез тях да се извоюва народен суверенитет над личния режим. Може би радикалдемократите бяха взели тая идея от тесните социалисти, но в никакъв случай не я разбираха като решаваща, а само като спомагателна акция в подкрепа на „сраженията“ в парламента.

Началото на световния военен пожар през 1914 г. обезпокои радикалдемократите за съдбата на страната. Въпреки че нямаше изгледи за успех, те предприеха нови опити за сближение на опозиционните партии, в това число и с тесните социалисти. Макар че радикалдемократите нямаха преки контакти с БРСДП (т. с.) смятаха, че по някои въпроси относно войната, причините за нея и отношението им са близки до тези на тесните социалисти. Водачите на Радикалдемократическата партия преценяваха започналата в Европа война като завоевателна и грабителска. Те подчертаваха, че европейските правителства не карат на „кланнища милиони хора поради някакви идейни подбуди, че войната не се води от някакви чувства, а за груби интереси“²³. Оттук правеха заключение, че интересите на България не хармонират с целите, които преследва Германия, нито с тези на Съглашението. Имайки предвид завоевателния характер на войната, радикалдемократите смятаха, че България трябва да се предпазва от въвличане в нея и затова е необходимо да се гради външна политика върху основата на неутралитета. Радикалдемократическата партия излезе с тези аргументи пред всички партии, включително и пред тесните социалисти, за да ги убеди, че въпросът за външнополитическата ориентация на България трябва да стане централен проблем в тяхната дейност.

С цел да се пресече политиката на Радославовото правителство за ориентация на страната към Германия радикалдемократите излязоха с

²² Пак там.

²³ Дневници (стенографски) на XVII ОНС, I р. с., № 1, с. 243.

предложение към другите партии да се поиска свикването на Народното събрание за изясняване на въпросите около външната политика. Направени бяха и други предложения, които целяха да създадат пречки пред Радославовата политика за въвличане на България във войната. Но всички опити на Радикалдемократическата партия за формиране на опозиционен фронт не срещнаха подкрепата на другите партии. В оценката си за нейните инициативи тесните социалисти бяха твърде безпощадни. Разкривайки наивния смисъл на тези предложения, тесните социалисти коментираха статиите на Т. Влайков, който говореше за политика на неутралитет, но същевременно изказваше мисли, че при евентуален натиск върху България тя трябвало да се определи към едната от воюващите групировки.

Противопоставянето на радикалдемократите и тесните социалисти се прояви и по редица въпроси в парламента и пред обществеността. Когато тесните социалисти направиха предложение в Народното събрание българското правителство да влезе в преговори със съседите си и да води политика на пълен неутралитет, радикалдемократите се отнесоха пренебрежително и не го подкрепиха²⁴. Особено остри пререкания между депутатите на двете партии избухнаха, когато в Народното събрание на дневен ред се разглежда проверката на законодателните избори и се повдига т. нар. „Алтимирски въпрос“. Т. Влайков настояваше БРСДП (т. с.) да се откаже от врачанския депутатски мандат, спечелен от Г. Димитров, защото бил взет с подкрепата на радославистите, които, за да не допуснат опозиционен народен представител от буржоазните партии, гласували с червеновинената бюлетина²⁵. Действително, поставени пред заплахата да не бъде избран техен, а на коалираната буржоазна опозиция кандидат, радославистите предпочетоха да гласуват за тесносоциалистическия представител. С поставянето на своето искане Т. Влайков се стремеше да злепостави БРСДП (т. с.) и да докаже, че имало сговор между В. Радославов и тесните социалисти.

Между радикалдемократическата и тесносоциалистическата парламентарна група се получи голямо пререкание, когато Д. Благоев бе взел думата за прочитане на декларация по заемната политика на правителството. Въпреки че и радикалдемократите бяха против склучване на заем в Германия, те заедно с широкосоциалистическите депутати си позволиха да предизвикат суматоха в залата на Народното събрание в момента на речта на тесносоциалистическия оратор. Радикалдемократите реагираха, защото се бяха почувствували засегнати и разобличени, тъй като заедно със земяделците предлагаша да се склучи заем, но това да стане в банки на държави от Съглашението²⁶.

За изостряне на отношенията с тесните социалисти радикалдемократите си послужиха и със случая на устроено публично събрание на Парвус, на което последният бе изложил схващанията на Германската социалдемократия по въпросите на войната. Макар че беше добре известно поведението на БРСДП (т. с.) към двата воюващи лагера, а също и бележката на „Работнически вестник“ за запазване на самостоятелната позиция, радикалдемократите си позволиха да коментират публичното събрание на Парвус като предразположение на тесните социалисти към централните сили²⁷. Дори ги обвиниха, че са влезли в съглашение с Радославов и подкрепят неговата политика за свързване на България с Германия, за

²⁴ Работнически вестник, № 223, 17 ян. 1915.

²⁵ Дневници (стенографски) на XVII ОНС, I р. с., № 1, с. 60.

²⁶ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 2071, л. 1.

²⁷ Работнически вестник, № 219, 13 ян. 1915.

което говорело устроеното събрание на германския социалдемократ. Радикалдемократите обвиниха неубедително тесните социалисти, че щом не искат да подкрепят тяхната линия на благосклонен към Съглашението неутралитет, с това ставали съюзници на В. Радославов. Тези инсинуации по отношение на БРСДП (т. с.) бяха отхвърлени с възмущение от „Работнически вестник“.

На свой ред тесните социалисти разобличиха демагогските постъпки на „политическите наивници“. В „Работнически вестник“ бе отпечатана статията „Две забъркани глави“, в която се разглеждаха произнесените публични речи на Н. Цанов и Я. Сакъзов²²⁸. В статията се коментираше направената „изповед“ от Н. Цанов, в която изпадналият в религиозен екстаз радикалдемократически лидер се бе опитал да внуши „божественото откровение“, че България трябва да върви във войната с освободителката си Русия. Всъщност това бе открито пледиране за политика на подкрепа на Съглашението, която по-рано радикалдемократите не смееха да отстояват пред опасността да се разобличат напълно пред народните маси.

След като радикалдемократите започнаха все по-настойтелно да говорят за водене на политика на благосклонен неутралитет към Съглашението, тесните социалисти продължиха разобличаването им за снемане на „неутралното було“ на русофилската им партия. Те отправиха критика към радикалдемократите, че макар по-рано да са отстоявали линия на пълен неутралитет, впоследствие все повече са изпаднали под влияние на другите съглашенефилски партии и са достигнали чрез „политическа метаморфоза“ до положение на войнолюбци²²⁹. Изтъкнати бяха и други техни грешки. Тъй като радикалдемократите се бяха опитали да обвинят тесните социалисти, че с тактиката на борба против опозицията обективно подпомагали Радославовото правителство, БРСДП (т. с.) също бе заставена да разобличи поведението на опонентите си. Посочено бе, че противопоставянето на радикалдемократическата парламентарна група заедно с останалите опозиционни депутати на обсъждането на закона за провеждане на общински избори в Народното събрание е подпомогнало пряко правителството на В. Радославов да въведе военно положение. А със снемането на закона за провеждане на общински избори от дневния ред на събранието не се даваше възможност на избирателите да участвуват в една политическа акция, която можеше да послужи за създаване на настроение против правителството и водената от него политика за влизане на България във войната на страната на Централните сили.

При бързото развитие на събитията от средата и края на 1914 г. зачестиха и поводите за още по-остри критики между тесните социалисти и радикалдемократите. Смятайки, че може да се упражни натиск върху политиката на Радославовото правителство, Н. Цанов с другите опозиционни буржоазни лидери излезе с предложение за свикване на коронен съвет за разглеждане положението на страната след започналия военен пожар на Балканите. Тази радикалдемократическа инициатива беше разобличена от тесните социалисти. Посочено бе, че радикалдемократите се смятат за борци срещу личния режим и пазители на Конституцията, а в случая се подписват под едно послание, в което се апелира към един неконституционен институт да решава въпрос, засягащ висшите държавни интереси. Тесните социалисти подчертаваха непоследователността на радикалдемократите и по повод извънпарламентарните съвещания на буржоаз-

²²⁸ Работнически вестник, № 279, 28 март 1915.

²²⁹ Благоев, Д. Съчинения. Т. 17, с. 147.

ната опозиция, която искаше среща с министър-председателя и следователно препоръчваше един недемократичен начин за разглеждане и чертаене насоките на външната политика на държавата, без това да става пред очите на народа. Радикалдемократическият орган в „Радикал“ беше изказал увереност, че пратеникът на руското правителство в България княз Трубецкой пристигнал с нови предложения за възможно осъществяване на „националните идеали“, поради което пледираше тезата, че страната трябва да се „прислони“ под крилото на освободителката Русия. „Работнически вестник“ характеризираше това поведение на радикалдемократите като „политическо късогледство“²³⁰.

Тесните социалисти разкритикуваха Радикалдемократическата партия и във връзка с излизането на апела на политическите и безпартийните русофили, в който Т. Влайков, Ив. Вазов, кап. Д. Добрев, ген. Г. Вазов, Ал. Обов, Кр. Кръстев, проф. Ал. Балан и др. призоваваха съотечествениците си България да търси опора в Русия²³¹. Радикалдемократите бяха назовани „политически наивници“ и по повод контактите им с Дж. Баучер от Лондонския балкански комитет, чрез когото те смятаха да повлияят на английското обществено мнение за поправка на несправдите, нанесени на България. Тесните социалисти определяха радикалдемократите като едни от най-ревностните апостоли на русофилството в България. Но бе пресилено да бъдат наричани и „руски агенти“. В придържането си по въпросите на външната политика към Русия радикалдемократите бяха много предпазливи. Те изтъкваха, че главният въпрос за отношението на България към воюващите групировки трябва да се решава без чувство и предубеждения. Радикалдемократите намираха, че българският народ изпитва чувства на признателност към освободителката си Русия, но това чувство според тях не бива да играе роля при определяне на външната политика в такъв съдбоносен за страната момент. Затова българските радикалдемократи се противопоставяха на съветите, които им даваха руските и някои други славянофили, че трябва да работят за влизането на България във войната на страната на Русия. Те не приемаха и упреците на видни политически личности, писатели и обществени деятели, че са измениници на славянството²³².

Обвиненията срещу радикалдемократите за политическо късогледство и русофилство невинаги се поддържаха от тесните социалисти. В отделни случаи те отбелязваха, че в „замъглените глави“ на радикалдемократите може да проблесне истината. Това е написано в „Работнически вестник“, когато във в. „Радикал“ излезе статия, бичуваща балканските държавници, че за плячка и подаяния са станали съзнателни предатели на своите народи²³³. Част от някои пресилени обвинения върху радикалдемократите бяха резултат на предубежденията на тесните социалисти към своите политически противници. В засилената пропагандна дейност на тесните социалисти често пъти се внасяха подсилени изводи, което бе естествен елемент на политическата борба.

На тесносоциалистическите обвинения в русофилство радикалдемократите не отговаряха с ответен укор и неприязън. Според Т. Влайков няма нищо обидно в обвиненията срещу радикалдемократите за русофилство, когато това засягало охарактеризирането на техните виждания, че външната

²³⁰ Работнически вестник, № 177, 20 ноем. 1914.

²³¹ Научен архив на Българска академия на науките (НА БАН), ф. 47, а. е. 221, л. 1; Работнически вестник, № 222, 16 ян. 1915.

²³² Работнически вестник, № 223, 17 ян. 1915.

²³³ Кепов, И. Руската преса и България. — Радикал, № 262, 26 ноем. 1914.

политика на България трябва да се придържа в ориентацията си към Русия. Но радикалдемократите реагираха, когато към порицаваното русофилство на което и да е политическо течение в страната се прикачваше и обвинението за предателство. Те възразяваха на тесните социалисти по обвинението в русофилство затова, че тези обвинения служеха на Радославовото правителство. А радикалдемократите и техният водител Н. Цанов бяха обвинени от министър-председателя в шпионство и предателство. В отговор на тези обвинения Н. Цанов излезе с поредица от статии по въпросите на външнополитическата линия на Радикалдемократическата партия, в които отхвърли правителствените обвинения и посочи истинските предатели в лицето на Радославовите „отечественоспасители“²²⁴.

Почти по същото време, когато тесните социалисти обвиняваха радикалдемократите в русофилство, Радославовото правителство налагаше реакционни закони, докато се стигна и до въвеждане на военно положение. Към всички тези закони и постановления радикалдемократите и тесните социалисти бяха против и поотделно водеха борба срещу правителствената политика. Така радикалдемократите и тесните социалисти се обявиха против законопроекта за изменение на Закона за военновременните съдилища и новите утежнени клаузи на военновременния кодекс. Радикалдемократическият говорител в Народното събрание охарактеризира военнонаказателния закон като един „анахронизъм“, с който недопустимо се посяга върху правата на гражданите. Радикалдемократическата парламентарна група се изказа против приемането на нов военнонаказателен закон и особено срещу фиксирането на смъртно наказание в 19 от неговите членове.

Парламентарната група на БРСДП (т. с.), чието мнение беше изразено в Народното събрание от В. Коларов и Г. Кирков, също характеризираше военнонаказателния закон като способ, с чиято заплаха и строгост ще бъдат принуждавани войниците да се бият за чужда на народа правителствена политика. С много убедителни аргументи и примери от участието си в Балканската война Г. Кирков доказваше вредата от военнонаказателните постановления, които не могат да се съгласуват с доброволния порив на войниците, когато съзнават освободителната кауза и обратно, че никакъв закон не може да ги принуди да стават оръдие на една противонародна политика²²⁵.

Оценките на радикалдемократите и тесните социалисти по някои от въпросите на финансовата политика на Радославовото правителство и специално по данъчната система бяха твърде близки и сходни. Съответните им говорители в извънредната сесия на XVII ОНС през 1914 г. настояваха да се въведе прогресивно-подходящия подход при определяне и събиране на държавните и общинските данъци.

Еднакво беше поведението на тесните социалисти и радикалдемократите по въпросите за подпомагане на войнишките семейства и пресичане на спекулациите с военновременните печалби. Ст. Костурков изказа пълна подкрепа на предложението на Д. Благоев за внасяне от правителството на закон за облагане на печалбите от доставките по войската.

Пълно сходство в оценките на тесните социалисти и радикалдемократите имаше по политиката на правителството в освободените земи през Балканската война. По повод отговора на тронното слово В. Коларов се изказа за съобразяване от правителството със създаденото законодателство в България и да не налага изключителен режим в присъединените по

²²⁴ НБКМ — БИА, ф. 192, а. е. 4, л. 56—107; Радикал, № 191, 2 септ. 1914.

²²⁵ Дневници (стенографски) на XVII ОНС, I р. с., № 5, с. 2337.

време на войната области. В същия дух се изказа и радикалдемократическия депутат К. Сидеров, който се противопостави на даването право на Главната квартира да се разпорежда безконтролно в освободените земи и да налага незаконосъобразни дисциплинарни наказания на българските граждани — военни и цивилни²³⁶.

Водачите на парламентарните групи на БРСДП (т. с.) и БРДП Д. Благоев и Н. Цанов отпратиха поотделно идентични запитвания по повод назначаването на лица, необлечени с доверието на избирателите, за военни министри в кабинетните състави на В. Радославов. Радикалдемократите и тесните социалисти бяха последователни противници на установената практика при личния режим ресора на военен министър да се предоставя на лице, посочено от двореца и независимо от партийнополитическия цвят на правителствения екип. Срещу тази неконституционна привилегия на монарха радикалдемократите имаха заложено искане в своята програма за военен министър да бъде назначавано цивилно лице в качествата на политик и депутат²³⁷.

Говорителят на БРСДП (т. с.) Т. Луканов одобри изказаното мнение от радикалдемократическия депутат К. Сидеров и напомни за развихрената и покровителствуваната корупция от Радославовото правителство, за което в други държави носителите на този порок биха се „засрамили“ и биха били дадени под съд²³⁸.

В отделни случаи в Народното събрание се е стигало до взаимна подкрепа между радикалдемократите и тесните социалисти. Така поради партийни съображения Т. Луканов подава оставката си като депутат и неговата молба е подкрепена от радикалдемократическата парламентарна група.

Двете парламентарни групи взеха общо участие в несъгласувана акция през октомври 1917 г., когато всички опозиционни групи излязоха с предложение за разглеждане от Народното събрание на въпросите за прехраната, сключване на мира, цензурата, военното положение и др. При провеждане на третата извънредна сесия на Народното събрание парламентарните групи на цялата опозиция депозираха поотделно три интерпелации, като същевременно атакуваха Радославовото правителство. Тъй като правителството отлагаше разискванията по интерпелациите, Г. Кирков настояваше да се поставят на дневен ред въпросите, които тесните социалисти и останалите опозиционни партии искаха да се разгледат в Народното събрание. В хода на развиване на интерпелациите и разобличаването на правителството и неговите фаворити един депутат от мнозинството нанесе обида на В. Коларов, когато последният в подкрепа на Ст. Костурков изнесе факти от компрометиращ характер относно поведението на правителствените хора²³⁹. В защита на честта на тесносоциалистическия депутат и скандализирането на парламента всички ръководители на опозиционните парламентарни групи, между които и Н. Цанов, подписаха протеста, с който Д. Благоев поиска отстраняването от заседателната зала на Народното събрание на провинилия се радославистки депутат²⁴⁰.

Общите или приблизително близките стъпки, предложения и схващания на радикалдемократите и тесните социалисти в Народното събрание не бяха рядко явление. Въпреки значителния им брой радикалдемократите и тесните

²³⁶ Пак там, II р. с., № 1, с. 107.

²³⁷ Членска книжка, програма и устав на РДП. С., 1906, с. 1.

²³⁸ Дневници (стеннографски) на XVII ОНС, I р. с., № 1, с. 277.

²³⁹ Пак там, III н. с., № 1, с. 49.

²⁴⁰ Пак там, с. 50.

социалисти не стигнаха до съглашение. Двете парламентарни групи твърде често бяха на принципно различие по въпросите на политиката и тактиката към Радославовото правителство. Тесните социалисти критикуваха поведението на радикалдемократите за тяхното одобрение на военните кредити въпреки заявлението им, че с това не подкрепят политиката на правителството, а са принудени да гласуват военния бюджет, за да не оставят войниците без материална подкрепа²⁴¹. Радикалдемократическата партия не можа да разбере грешката си, тъй като с гласуването на военните кредити косвено подкрепи правителството на Радославов.

Системата на взаимоотношенията между Българската работническа социалдемократическа партия (т. с.) и Радикалдемократическата партия се изграждаше в продължителен период, наситен със събития от различен характер. Тези взаимоотношения се налагаха в определен ред поради участието и на двете партии в политическия живот на страната. Представлявайки съответни класови групи, БРСДП (т. с.) и БРДП се ръководеха в отношенията си една към друга от възгледите и принципите, които бяха заложени в техните програми. Отношението между радикалдемократите и тесните социалисти в хода на обществените събития и процеси на политическата борба бе тясно свързано с възприетите идеи, които им диктуваха точно определено поведение. Всеки отделен случай във взаимоотношенията им бе подчинен и свързан с политическата им линия и програмни цели. А сборът от всички тези случаи на съприкосновение между тесните социалисти и радикалдемократите представя системата на техните взаимоотношения.

В общата линия на взаимоотношенията между радикалдемократите и тесните социалисти не е имало крайно остри конфликти, както и абсолютно пълно сходство във възгледите, поведението на обществената арена и във взаимните оценки. Но като отделно организирани политически сили, те са се противопоставяли с всичката си енергия на партии. Характерът на взаимоотношенията им се отличава значително от взаимоотношенията на другите партии сред общия политически спектър. Съприкосновението между радикалдемократите и тесните социалисти имаше по-особен вид и проявление. Основното съдържание на това съприкосновение бяха критиките, забележките и оценките, които са си отправяли. Защиатавайки класовите интереси на определени обществени групи, радикалдемократите и тесните социалисти са били политически противници през целия период от началото на XX в. с оформянето на БРДП до края на войната.

В системата от взаимоотношения между радикалдемократите и тесните социалисти, изградени в течение на две десетилетия, критиките, забележките и преценките в известна степен са издържани или уместни. В немалко случаи тези преценки и критики, макар и поначало да са правилни, често са били пресилени и тенденциозни. В оценките и изводите си едни към други тесните социалисти и радикалдемократите са допускали грешки и заблуждения. И въпреки че по редица въпроси те са се допирали, но имайки различен подход, а още повече поради наличието на принципиални идеологически и тактически различия не е могло да се създаде почва за взаимодействие. А обществената практика им е предоставяла твърде много случаи за контакти и сближение. Но ръководени от съответните си партийни цели, тесните социалисти и радикалдемократите са отбягвали взаимното съдействие и са оставали разделени, макар и невинаги далечни и противостоящи политически противници.

²⁴¹ Пак там, II р. с., № 1, с. 9.